

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

TEISĖS FAKULTETAS

BAUDŽIAMOJO PROCESO KATEDRA

VERA POCIENĖ

Teisės ir valdymo studijos

62601S104

**NEPILNAMEČIO NUKENTĖJUSIOJO TEISINIS
STATUSAS BAUDŽIAMAJAME PROCESSE**

Magistro baigiamasis darbas

Vadovė

doc. R. Ažubalytė

Vilnius, 2009

TURINYS:

ĮVADAS.....	3
1. NEPILNAMEČIO NUKENTĖJUSIOJO SAMPRATA.....	9
1.1. Nepilnamečio samprata.....	9
1.2. Nukentėjusiojo samprata.....	12
2. NEPILNAMEČIO NUKENTĖJUSIOJO TEISINIS STATUSAS.....	16
2.1. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisės baudžiamajame procese.....	23
2.2. Nepilnamečio nukentėjusiojo pareigos baudžiamajame procese.....	33
2.3. Nepilnamečio nukentėjusiojo atsakomybė baudžiamajame procese.....	35
3. PROCESINĖS NEPILNAMEČIO NUKENTĖJUSIOJO TEISIŲ REALIZAVIMO GARANTIJOS.....	36
3.1. Nepilnamečių nukentėjusiųjų įstatyminiai atstovai.....	36
3.2. Specialistų dalyvavimas bylose, kuriose dalyvauja nepilnametis nukentėjusysis.....	41
3.3. Prokuroro įgaliojimai bylose, kuriose dalyvauja nepilnametis nukentėjusysis.....	46
IŠVADOS.....	49
PASIŪLYMAI.....	51
LITERATŪROS SĄRAŠAS.....	52
ANOTACIJA LIETUVIŲ KALBA.....	58
ANOTACIJA ANGLŲ KALBA.....	59
SANTRAUKA LIETUVIŲ KALBA.....	60
SANTRAUKA ANGLŲ KALBA.....	61

IVADAS

Problemos formulavimas. Stojimo į Europos Sąjungą procesas, ypatingai nacionalinių teisės aktų derinimas su *Aquis Communautaire*, paskatino aktyvią teisėkūrą. Pastaruoju metu įsigaliojo eilė fundamentalių įstatymų, tiesiogiai susijusių su žmogaus teisėmis, pavyzdžiui *Baudžiamasis kodeksas, Baudžiamojo proceso kodeksas, Civilinis kodeksas, Civilinio proceso kodeksas, Bausmių vykdymo kodeksas*. Be to, ratifikuoti visi pagrindiniai tarptautiniai teisės aktai žmogaus teisių srityje. Tačiau aktyvus žmogaus teisėms aktualios teisinės bazės išplėtimas *per se* nepašalina visų problemų.

Nepilnamečių justicijos samprata Lietuvoje apima tik nusikaltusius vaikus, kurie priskiriami įvairioms rizikos grupėms, yra įtraukti į policijos, kitas profilaktines įskaitas. Todėl dirbtinai sukuriama „specifinės“ vaikų grupės¹. Dar per mažai dėmesio yra skiriama nepilnamečiams, įvykusių nusikaltimų aukoms. Nesureguliuotas teisės aktų, saugančių nepilnamečio nukentėjusiojo teises, veikimas. Nukentėjusiųjų nepilnamečių teisinė apsauga (teisinis reglamentavimas, o ypač teisinė praktika) Lietuvoje ne visiškai atitinka tarptautinius standartus. Nukentėjusiojo nepilnamečio teisinė apsauga baudžiamajame procese mažai kuo skiriasi nuo pilnamečio. Nors įstatymas ir numato kelias išimtis, reglamentuojant nepilnamečio nukentėjusiojo teisinę padėtį baudžiamajame procese, tačiau realiai nepilnamečiai nukentėjusieji ne visada gali pasinaudoti savo procesinėmis teisėmis be suaugusiųjų pagalbos. Praktiškai nepilnamečio nukentėjusiojo teises realizuoti yra sunku ir dėl to, kad įstatymas stokoja tikslaus nepilnamečio proceso dalyvio statuso reglamentavimo.

Temos naujumas ir aktualumas. Per pastaruosius kelis dešimtmečius įvyko nemažai esminių vaiko teisių pokyčių tiek tarptautinės, tiek nacionalinės teisės lygmeniu. Ryškiausias - pasikeitusi vaiko teisių samprata: šiandien vaikai laikomi visaverčiais teisės subjektais, turinčiais savarankiškas teises ir pareigas². Vykstant teisinėms reformoms Lietuvos Respublikos įstatymų leidybos srityje, dar per mažai dėmesio yra skiriama nusikaltimo aukai, o ypač nepilnamečiai aukai. Lietuvos Respublikos įstatymuose „nepilnamečio“ samprata traktuojama nevienodai. Vartojamos tokios sąvokos kaip „kūdikis“, „mažametis“, „paauglys“, „nepilnametis“. Iš vartojamo termino

¹ Uscila, R. Juvenalinė viktimologija. Vaikų viktimizacija Lietuvoje. *Nusikaltimo prevencijos Lietuvoje centras* [interaktyvus]. Vilnius, [žiūrėta 2009-09-24]. <http://www.nplc.lt/sena/nj/projektas/metodika/rokas_uscila_vaiiku_viktimizacija.doc>.

² Sagatys, G. Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje. Vilnius: teisinės informacijos centras, 2006, p.12.

galima spręsti apie vaiko teisinį statusą³. Nukentėjusiojo statusas ir jo įtvirtinimo problemos Lietuvos įstatymuose nuo seniausių laikų domino ne tik mokslininkus, bet ir praktikuojančius teisininkus. Šiais aktualiais vaiko teisių apsaugos klausimais domėjosi ir juos nagrinėjo įvairių šalių mokslininkai ir teisininkai.

Nors peržvelgiant visuomenei tokius svarbius dokumentus, kaip 1948 metų gruodžio 10 d. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, 1966 m. gruodžio 16 d. Tarptautinių pilietinių ir politinių teisių paktas, skirtingai nei kaltinamasis, nukentėjusysis neminimas⁴. Tačiau vaikų teisėms yra skiriami specialūs norminiai aktai. Be Jungtinių tautų dokumentų – Vaiko teisių deklaracijos ir Vaiko teisių konvencijos, nemažai dėmesio vaikų teisei padėčiai skiria Europos Taryba. Europos Tarybos pagrindiniai teisės aktai, susiję su nepilnamečių teisine padėtimi, yra šie: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių konvencija, Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R(87)20 dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą. Europos Tarybos rekomendacijos, skirtingai nuo konvencijos, yra rekomendacinio pobūdžio aktai.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, pradėta atidžiau žiūrėti nepilnamečių teises, išleisti įstatymai, reglamentuojantys nepilnamečio teises, ratifikuota daug tarptautinių teisės aktų.

Pagrindiniai nacionalinės teisės aktai, susiję su nepilnamečių baudžiamųjų bylų tyrimo ir teismo nagrinėjimo ypatumais, yra šie: Lietuvos Respublikos Konstitucija; Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas; LR Baudžiamasis kodeksas (toliau BK); LR Baudžiamojo proceso kodeksas (toliau BPK).

Lietuvoje, kaip žinome, specializuotos nepilnamečių teisenos nėra (BPK yra numatytos tik kai kurios specifinės nepilnamečių apklausos, atstovavimo, kardomųjų priemonių paskyrimo procedūros)⁵.

Nagrinėjant šią temą, buvo nelengva rasti mokslinių šaltinių, skirtų būtent nepilnamečiui nukentėjusiajam. Taigi buvo analizuoti šaltiniai, skirti nepilnamečių teisėms ir nukentėjusiojo statusui. Ypač nukentėjusiųjų teisėmis ir jų įgyvendinimu domėjosi ir šiuos klausimus Lietuvoje nagrinėjo R. Ažubalytė, S. Juzukonis, S. Kuklianskis, I. Tamulienė ir kiti.

³ Beinoravičius, D. ir kiti. Nepilnamečių justicija Lietuvoje. Nusikaltimo prevencijos Lietuvoje centras. Vilnius: Teisės institutas, 1998, p. 6.

⁴ Juzukonis, S. Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002. p. 27.

⁵ Ažubalytė, R.; Ancelis, P.; Burda R. Teisnės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2005, p. 5.

Nukentėjusiojo teisių realizavimo problemą nagrinėjo prof. habil. dr. **Samuelis Kuklianskis** ir doktorantas **Saulius Juzukonis** (2001 m.)⁶. Pastaruoju metu baudžiamuosiuose įstatymuose nukentėjusiojo nuo nusikaltimo procesinė padėtis nėra tinkamai reglamentuota ir teisinėje literatūroje pakankamai išanalizuota. Jie siūlo baudžiamuosiuose įstatymuose aiškiai apibrėžti *nukentėjusiojo* sąvoką, kriterijus, kuriais remiantis bus galima asmenį pripažinti nukentėjusiuoju. Nukentėjusiojo atsiradimą reikėtų sieti su jam padarytos žalos kilimu, o ne su kompetentingos institucijos ar pareigūno priimtu procesiniu dokumentu. Nukentėjusiojo turimos teisės turi leisti jam iš tikrųjų daryti įtaką baudžiamąjį proceso eigai. Svarbu tik kad priemonės ir būdai, padėsiantys gerinti nukentėjusiojo, taip pat kitų proceso dalyvių teisinę padėtį, nenustelbtų jų pačių aktyvumo ir nepadarytų pasyviais savo problemų sprendimo stebėtojais.

Doc. dr. **Petras Ancelis** ir dr. **Saulius Juzukonis** (2002 m.)⁷ toliau nagrinėja *nukentėjusiojo* sampratą baudžiamajame procese. Jie nagrinėja teisės normų prieštaravimą: vienu atveju asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju, kai jau iškelta baudžiamoji byla ir atliekamas tyrimas, kitu atveju įstatymas numato teisę paduoti skundą, kad būtų iškelta baudžiamoji byla, o asmuo, naudodamasis tokia teise, jau laikomas nukentėjusiuoju, nors pagal įstatymą jis tokiu dar nėra pripažintas. Todėl baudžiamajame procese nukentėjusiuoju turėtų būti pripažintas ne vien asmuo, kuris patyrė konkrečią turtinę ar neturtinę žalą, bet ir tas, kuriam iškilo reali grėsmė tokiai žalai atsirasti.

Dr. **Rima Ažubalytė** (2005 m.)⁸ taikydama analizės bei lyginamąjį metodus, ikiteisminio tyrimo pabaigą ir nukentėjusiojo teises nagrinėja dviem aspektais. Pabrėžiant probleminius ir nereguliuotus momentus, aptarti veiksmai, būdingi ikiteisminio tyrimo pabaigai, tų veiksmų ypatybės baigiant ikiteisminį tyrimą skirtingomis procesinėmis formomis.

Prieita išvadų, kad:

1. tinkamas nukentėjusiojo teisės į informaciją realizavimas yra kitų nukentėjusiojo teisių įgyvendinimo prielaida ir būtina sąlyga;
2. nukentėjusiojo teisės turėtų būti išplėstos, numatant teisę iš anksto žinoti apie numatomus esminius sprendimus baudžiamąjoje byloje, taip pat ir apie sprendimą baigti ikiteisminį tyrimą;

⁶ Kuklianskis, S.; Juzukonis, S. Nukentėjusiojo statuso problema baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2001, 19(11): 180-189.

⁷ Ancelis, P.; Juzukonis, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*, 2003, 35(27): 99-107.

⁸ Ažubalytė, R. Nukentėjusiojo teisėtų interesų ir teisių realizavimas baigiant ikiteisminį tyrimą. *Jurisprudencija*, 2005, 70(62): 119-125..

3. būtina suvienodinti nukentėjusiojo informavimo apie tyrimo baigimą formą: nukentėjusiajam turi būti išsiųstas (iteiktas) sprendimo nuorašas, pranešime apie priimtą sprendimą turi būti išaiškinta teisė susipažinti su bylos medžiaga, nurodytos civilinio proceso teikiamos galimybės bei apskundimo tvarka.

Nemažai teorinių tyrimų kaip realizuojamos nepilnamečių nukentėjusiųjų teisės šiuolaikinėje teisės sistemoje, atlikta Rusijoje. Mokslininkai *Tertyšnik V., Tertyšnik A.* (2003 m.)⁹ analizuodami nukentėjusiojo teises, atkreipia dėmesį, kad nukentėjusiojo teisės yra aktuali problema šiuolaikiniame baudžiamajame procese. Asmuo, nukentėjęs nusikaltimo metu, reikalauja realios pagalbos ginant jo teises, tame tarpe ir valstybės įtakos. Nukentėjusiojo teises galima suskirstyti į dvi grupes: 1) juridinės ir materialinės teisės: teisė į materialų žalos atlyginimą, padarytą nusikaltimo metu ir į moralinės – fizinės žalos kompensaciją; ir 2) procesinės teisės: tai nukentėjusiojo teisė į pažeistų jo teisių ir laisvių atstatymą.

Autoriai teigia, kad sprendžiant nukentėjusiojo teisių realizavimo problemą, yra būtina tobulinti galiojančius įstatymus. Kad nukentėjusysis, kaip įtariamasis ar kaltinamasis, gautų jų ginamų įstatymais teisių sąrašą. Kad nukentėjusysis nebūtų verčiamas duoti prieš save ar savo artimuosius parodymų. Taip pat jam būtų įteikta, kaip ir kaltinamajam, kaltinamoji išvada, jis galėtų susipažinti su ekspertų išvadomis. Kad jam būtų suteikta teisė nušalinti ar užginčyti eksperto išvadas.

Žerebiatjev I. V. (2004 m.)¹⁰ didelį dėmesį skiria nukentėjusiojo teisių realizavimo problemoms. Jis teigia, kad asmens ir piliečio teisių ir laisvių pripažinimas, įgyvendinimas ir gynimas-valstybės pareiga. Efektyvus valstybės asmens teisių gynimas turi būti subalansuotas, atsižvelgiant į viešus ir privačius interesus. Autorius siūlo parengti eilę įstatymų, liečiančių nukentėjusiojo teises baudžiamosiose bylose, taip pat žalos, patirtos nusikaltimo metu, atlyginimą nukentėjusiajam.

Konin V. V., Šinkariova K. P. (2005 m.)¹¹ nagrinėja klausimus, susijusius su nukentėjusiojo teisių atstatymo ir gynimo problemomis. Asmuo nukentėjusiojo statusą įgyja tik esant dviem sąlygoms: 1) faktinės žalos atveju; ir 2) juridškai pripažinus asmenį nukentėjusiuoju.

⁹Тертышник, В.; Тертышник, А. Проблемы защиты прав потерпевшего в уголовном процессе Украины и России. Право и политика. 2003.- № 11., С. 83-88. [žiūrėta 2008-09-24].<http://kalinovsky-k.narod.ru/b/st/tertischnik_2003.htm>.

¹⁰ Жеребятъев, И. В. Личность потерпевшего в современном уголовном судопроизводстве России: Монография.- Оренбург: РИК ГОУ ОГУ, 2004.-220 с. [žiūrėta 2008-09-24]. <<http://kalinovsky-k.narod.ru/b/gerebjatev/z.htm>>.

¹¹Конин, В. В., Шинкарева, К. П. Некоторые проблемные вопросы защиты прав потерпевших от преступления в Российском уголовном процессе. Научно-методический сборник. Часть 2. Калининград. КПИ ФСБ РФ. 2005. 0,25 п. л. [žiūrėta 2008-09-24].<<http://kalinovsky-k.narod.ru/b/st/konin2005-3htm>>.

Pagrindinė problema, kurią nagrinėja autoriai, tai, kad asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju ne nuo nusikaltimo padarymo jo atžvilgiu metu, bet nuo ikiteisminio tyrimo pareigūno pripažinimo jo nukentėjusiuoju. Baudžiamojo proceso teisė nenurodo tikslaus laiko, kada nustatomas nukentėjusysis. Autoriai mano, kad asmens pripažinimas nukentėjusiuoju turi būti tuo pačiu metu, kai iškeliamas baudžiamoji byla dėl įvykdyto nusikaltimo. Autoriai teigia, kad teisminės praktikos analizė parodo, kad baudžiamosios bylos dažniausiai iškeliamos esant nukentėjusiojo pareiškimui, kad pareiškėjas nusikaltimo metu patyrė fizinę, materialinę ar moralinę žalą. Autoriai teigia, kad būtina suvienyti nutarimą iškelti bylą ir nutarimą pripažinti asmenį nukentėjusiuoju į vieną nutarimą. Nutarime būtinai turi būti nurodytas žalos dydis.

Savič O. D. (2006 m.)¹² autorius metodologinių ir empirinių tyrimų pagalba, tiria nukentėjusiojo teisę baudžiamojo proceso metu gauti juridinę pagalbą. Atlikęs tyrimus, autorius prieina prie išvados, kad didelę reikšmę realizuojant nukentėjusiojo teises proceso metu, turi gavimas kvalifikuotos ir savalaikės juridinės pagalbos bet kurioje tyrimo stadijoje. Kad teisės normų sureguliuojimas juridinės pagalbos teikimui, šio mechanizmo sureguliuojimas žymiai pagerintų nukentėjusiojo konstitucines teises ir laisves baudžiamajame procese. Kadangi nusikaltimų aukų, o ypač vaikų, teisių užtikrinimas problemiškas keliais aspektais: nusikaltimų aukos labai vangiai pripažįstamos nukentėjusiais asmenimis, neinformuojamos apie jų teises, tik griežtai pabrėžiamos jų pareigos; joms neužtikrinama minimali pagalba ir parama, kaip įprasta ES šalyse. Žiniasklaidos dėka nusikaltimų aukos patiria neigiamus pakartotinius arba tęstinius išgyvenimus, o ypač vaikai.

Šiame darbe bus remiamasi šių bei kitų autorių tyrimais, taip pat šiame darbe pasistengsiu apžvelgti veikiančius tarptautinius ir nacionalinius teisės aktus, reglamentuojančius nepilnamečių nusikaltimo aukų teisinį statusą Lietuvos Respublikos baudžiamajame procese: jų *teises, pareigas ir atsakomybę*.

Problema – nepilnamečio nukentėjusiojo teisinis statusas nėra aiškiai reglamentuotas Baudžiamojo proceso kodekse, praktiškai kyla sunkumų užtikrinant jo teises.

Tyrimo objektas. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisinis statusas bei jo įgyvendinimas.

Tyrimo tikslas. Išanalizuoti nepilnamečio nukentėjusiojo teisinio statuso baudžiamajame procese turinį bei nustatyti problemas, kylančias realizuojant nepilnamečio nukentėjusiojo statusą.

Tyrimo uždaviniai:

1. išnagrinėti nepilnamečio nukentėjusiojo teises baudžiamajame procese;
2. išnagrinėti nepilnamečio nukentėjusiojo pareigas baudžiamajame procese;

¹² Савич, О. Д. Право на юридическую помощь в уголовном процессе. Автореф. ...дисс. канд. юрид. наук. Минск 2006. [žiūrėta 2008-09-24].<http://kalinovsky-k.narod.ru/b/b.avtoref/savich_2006.htm>.

3. išnagrinėti nepilnamečio nukentėjusiojo atsakomybę baudžiamajame procese;
4. išnagrinėti nepilnamečio nukentėjusiojo teisinio statuso realizavimo procesines garantijas baudžiamajame procese;
5. nustatyti problemas, kylančias realizuojant nepilnamečio nukentėjusiojo statusą bei pasiūlyti jų sprendimo būdus.

Hipotezė. Netinkamai reglamentuoti ir aiškinami nepilnamečio nukentėjusiojo statuso elementai gali lemti nepilnamečio teisių pažeidimus.

Tyrimo metodai

Teoriniai tyrimo metodai. Teoriniai tyrimo metodai leidžia giliau pažinti tiriamus objektus, aiškintis objektyvią tiesą ir formuluoti mokslinius dėsningumus. Sisteminės analizės metodu gali būti sukurtos naujos, iki tol realiai neegzistavusios teorijos, nusakančios naujus galimus variantus.

Lyginimo metodas – leidžia palyginti nacionalinius ir tarptautinius teisės aktus, reglamentuojančius nepilnamečio nukentėjusiojo teisinį statusą baudžiamajame procese.

Empiriniai tyrimo metodai. Empiriniai tyrimai – socialinių faktų, įvykių nustatymas ir apibendrinimas.

Teisinių dokumentų analizės metodas – taikomas nagrinėjant įvairius Lietuvos, ES ir tarptautinės teisės šaltinius, taip pat Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką, Lietuvos Konstitucinio Teismo nutarimus, Europos Žmogaus teisių teismo sprendimus.

1. NEPILNAMEČIO NUKENTĖJUSIOJO SAMPRATA

Dažnai XX amžius kartais dar vadinamas ir vaiko teisių amžiumi. Žmonių bendrija, suvokusi, kad tai, ką vaikas gauna iš jį supančio pasaulio, jam gražins ir savo gyvenime vadovausis vaikystėje nustatytais principais, nuo vaiko ignoravimo ir išnaudojimo perėjo prie pagarbos vaiko asmenybei, ypatingos jo teisių apsaugos, priežiūros, kad vaikui būtų suteikta viskas, kas tik yra geriausio šioje žemėje.

1.1. Nepilnamečio samprata

Vaiko sąvoka ir amžiaus kriterijai, teisiškai atribojantys vaiką nuo suaugusiojo, tarptautiniu mastu pirmą kartą buvo įtvirtinti Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos 1989 m. priimtoje Vaiko teisių konvencijos 1 straipsnyje įtvirtinta nuostata, jog „šioje Konvencijoje vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18-os metų, jei pagal įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau“¹³. Taigi Konvencija formaliai apibrėžia vaiko sąvoką - asmuo, kuriam suėjo 18 metų ir viena diena (kitą dieną po gimimo dienos) jau nelaikomas vaiku. Vadinasi, nacionaliniuose įstatymuose ši sąvoka gali būti apibrėžta įvairiai (pavyzdžiui, vaiku laikomas asmuo iki 16 ar 20 metų), tačiau bet kuriuo atveju prie Konvencijos prisijungusios valstybės turi garantuoti joje įtvirtintas teises visiems asmenims bent iki 18 metų¹⁴.

Vertinant šią nuostatą teisiniu požiūriu, galima pastebėti, jog vaiko sampratos amžius Konvencijoje siejamas su tam tikrais asmens teisinio statuso (teisių ir pareigų) ypatumais, kuriuos savo ruožtu lemia nepilnametystė, t. y. asmens fizinės, protinės, dvasinės, moralinės bei socialinės brandos ypatumai.

Kaip pabrėžiama 1959 metų JT vaiko teisių deklaracijos¹⁵ ir minėtos 1989 m. vaiko teisių konvencijos preambulėse, „vaikui, atsižvelgiant į jo fizinį ir psichinį nebrandumą, reikia ypatingos apsaugos ir priežiūros, taip pat atitinkamos teisinės apsaugos, tiek iki gimimo, tiek po jo“. Taigi galima teigti, kad minėtieji JT dokumentai apibrėžia ne tik aukštutinę vaiko amžiaus sampratos ribą (18 metų), bet iš dalies pasisako ir dėl žemutinės ribos - iki gimimo. Šiuo atveju vaiko teisinė apsauga turi būti vykdoma per jo būsimos motinos apsaugą.

¹³ Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija. Priimta 1989.11.20. Ratifikuota 1995.07.03. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.

¹⁴ Sagatys, G., p. 26.

¹⁵ JT vaiko teisių deklaracija. Paskelbta Generalinės Asamblėjos 1959 m. lapkričio 20 d. 1/86 (XIV) rezoliucija.

Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992 m.) bendros vaiko amžiaus ribos tiesiogiai nereglamentuoja, tačiau pats terminas „vaikas“ (įvairiais aspektais) minimas keliuose straipsniuose, reglamentuojančiuose minties, tikėjimo ir sąžinės laisvę (26 str. 5d.), šeimą (38 str. 2, 7 ir 8 d.) bei valstybės paramą šeimoms (39 str. 1 ir 3 d.). Be to, Konstitucijos 38 str. 7 d., nustatant tėvų pareigą išlaikyti vaikus, pavartota sąvoka „iki pilnametystės“, o 39 str. 3 d. – kad „nepilnamečius vaikus“ gina įstatymas, nors šių sąvokų turinio bei amžiaus ribų interpretacija palikta kitų teisės aktų dispozicijai.

Kartu pažymėtina, kad Konstitucijoje yra nuostatų, kurios taikomos tik tam tikro amžiaus asmenims. Pavyzdžiui: „asmenims iki 16 metų mokslas privalomas“ (41 str. 1 d.) arba „piliečiai, kuriems rinkimų dieną yra sukakę 18 metų, turi rinkimų teisę“ (34 str. 1 d.). nurodytos amžiaus ribos sietinos ne tiek su vaiko nepilnametystės bendra samprata (amžiaus kriterijais), bet pirmiausia su šio amžiaus asmens (piliečio) teisinio statuso tam tikrais ypatumais.

LR Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo 2 straipsnis skelbia, kad vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numato kitaip¹⁶. Šis įstatymas buvo parengtas ir priimtas siekiant užtikrinti bendras teises prielaidas bei pagrindus Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir JT vaiko teisių konvencijos nuostatų įgyvendinimui vaiko teisių apsaugos srityje, atsižvelgiant į nacionalinės teisės tradicijas, kuriama sistemą bei kitus ypatumus.

LR administracinių teisės pažeidimų kodekse¹⁷ vaiko samprata išreiškiama tokiomis sąvokomis kaip „nepilnametis“, „vaikas“, „paauglys“. Terminas „paauglys“ dažniausiai vartojamas apibūdinant asmenis nuo 14 iki 16 metų amžiaus, „vaikas“ – asmenis nuo 5(7) iki 16 metų amžiaus, „nepilnametis“ – asmenis nuo 16 iki 18 metų amžiaus.

LR bausmių vykdymo kodekse¹⁸ asmenims iki 18 metų amžiaus įvardinti visais atvejais vartojamas terminas „nepilnametis“. Tik šiame kodekse „nepilnametis“ vienareikšmė sąvoka.

Todėl darau išvadą, kad, vaikas, kaip nukentėjęs asmuo, baudžiamuosiuose įstatymuose apibrėžiamas skirtingais terminais: naujagimis – tai asmuo iki 28 parų amžiaus (nors baudžiamojoje teisėje medicininiai naujagimio sąvokos kriterijai neturi lemiamos reikšmės); mažametis – tai asmuo iki 14 metų amžiaus; nepilnametis – tai asmuo nuo 14 iki 18 metų amžiaus; vaikas – tai asmuo iki 18 metų amžiaus.

¹⁶ Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 33-807 (su vėlesniais pakeitimais).

¹⁷ LR administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*. 1985, Nr. 1-1 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).

¹⁸ LR bausmių vykdymo kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 73-3084.

LR baudžiamajame kodekse¹⁹ nepilnamečio vaiko samprata vartojama dviem pagrindiniais aspektais, t. y. nepilnametis – kaip baudžiamosios atsakomybės subjektas ir vaikas (nepilnametis) – kaip galimas nusikalstamos veikos (nusikaltimo bei baudžiamojo nusižengimo) objektas (nukentėjusysis).

Apžvelgiant teismų praktiką, darytina išvada, kad teismai teisingai aiškina vaiko (nepilnamečio) sąvoką. Nukentėjusiojo nuo nusikalstamos veikos – vaiko sąvoka tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu lygmeniu yra unifikauta, vadinasi, nukentėjusiuoju nuo Baudžiamajame kodekse numatytų atitinkamų veikų, yra asmuo, nesulaukęs 18 metų, nebent jam pritaikytas Civiliniame Kodekse reglamentuotas emancipacijos institutas. Tą patį patvirtina ir teismų praktika „*BK 159 straipsnyje numatyta baudžiamoji atsakomybė už baudžiamojo įstatymo saugomų teisinių gėrių – vaiko intereso dėl pozityvaus jo psichikos vystymosi (pagrindinis nusikaltimo objektas) ir visuomenės intereso formuoti nepilnamečio asmenybę (papildomas nusikaltimo objektas) pažeidimą. Nukentėjusiojo nuo nusikalstamos veikos, numatytos BK 159 str. – vaiko – sąvokos baudžiamasis įstatymas neapibrėžia, todėl siekiant ją atskleisti turi būti remiamasi kitais norminiais teisės aktais. 1995 m. liepos 3 d. Lietuvos Respublikos Seimo ratifikuotos 1989 m. lapkričio 20 d. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos priimtos Vaikų teisių konvencijos 1 str. numatyta, kad vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18 metų, jei pagal taikomą įstatymą pilnametystė nepripažinta anksčiau. Analogiška nuostata yra ir Vaiko teisių konvencija remiantis 1996 m. kovo 14 d. priimtame Vaiko teisių apsaugos įstatyme: „vaikas yra žmogus, neturintis 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymai numauti kitaip“.* Taigi tiek tarptautiniu, tiek ir nacionaliniu lygmeniu vaiko sąvoka yra unifikauta, vadinasi, nukentėjusiuoju nuo BK numatytų atitinkamų veikų, yra asmuo, nesulaukęs 18 metų, nebent jam pritaikytas Civiliniame kodekse reglamentuotas emancipacijos institutas“²⁰.

LR baudžiamojo proceso kodekse²¹ nepilnamečio sąvoka nėra apibrėžta. Nepilnamečiu laikomas neturintis 18 metų. Nepilnametis įtariamasis – tai asmuo, kuris nesulaukė pilnametystės, bet sulaukė amžiaus, nuo kurio traukiama baudžiamojon atsakomybėn. Ši sąvoka, būdama sudedamąja „vaiko“ sąvokos dalimi, apima vaikus, sulaukusius 14 metų, tačiau dar neturinčius 18 metų amžiaus²². Baudžiamojo proceso kodekse, kalbant apie nepilnamečius liudytojus ir nukentėjusiuosius, išskiriamos tik dvi nepilnamečio amžiaus ribos - viena iki 16 metų, kada pagal BPK 278 str. nepilnametis neprisaikdinamas ir jam negali būt pritaikomos BK 235 str. normos už

¹⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.

²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 10 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-532/2006

²¹ LR Baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341,

²² Grinevičiūtė, K., Vaikas ir šeima kaip baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės. *Jurisprudencija*. 2007, 8(98):83.

melagingų parodymų davimą. Kita – bendra – iki 18 metų. Nepilnametis visas savo teises ir pareigas realizuoja su atstovų, specialistų ar prokuroro pagalba.

Darant išvadą, LR įstatymuose nepilnamečiui apibūdinti vartojamos kelios sąvokos, dažnai skirtingos, apibūdinant tą patį amžiaus tarpsnį, tačiau šis faktas nesukelia didelių sunkumų teisės praktikoje, nes pačiame įstatyme dažniausiai yra nurodomas konkretus vaiko amžius. Kitais atvejais vaiko amžius nurodomas įstatymo komentaruose arba yra remiamasi nusistovėjusiomis teismų praktikos normomis²³.

1.2. Nukentėjusiojo samprata

Nusikalstamos veikos, o ypač smurtas prieš vaikus – sudėtingas socialinis reiškiny, glaudžiai susijęs su visuomenės vertybėmis, atsparumu įvairiems neigiamiems socialiniams reiškiniams: skurdui, nedarbui ir kitokiems. Pastaraisiais metais stebint Lietuvoje vykstančius socialinius procesus ryškėja visuomenės agresyvios elgsenos plitimo tendencija, pasireiškianti įvairių formų smurto protrūkiais daugelyje socialinių institucijų (šeimoje, mokykloje, jaunimo grupėse ir kitur). Smurto raiškos stebėseną rodo, kad į smurto aplinką patenka mažamečiai vaikai. Pastaraisiais metais vis plačiau diskutuojama apie smurtą, žmonės apie tai sužino iš visuomenės informavimo priemonių, akcijų, specializuotų mokymo programų, seminarų ir kitokios organizuojamos veiklos. Tai leidžia laisviau ir drąsiau kalbėti apie patiriančius smurtą vaikus, netoleruoti akivaizdžių smurto faktų ir nelikti jiems abejingiems²⁴.

Esant duomenų apie nusikalstamą veiką prieš vaiką, turi būti pradėtas baudžiamasis procesas ir proceso dalyviai turi įgyti t. t. statusą, kad galėtų realizuoti savo procesines ir kitas teises. BP asmuo, nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, laikomas nukentėjusiuoju (BPK 28 str.). Tuo tarpu mokslinėje literatūroje, norminiuose aktuose vartojamas ir kitas terminas - „nusikaltimo auka“. Nusikaltimo aukos sąvoka plačiai vartojama viktimologijos kriminologiniuose tyrimuose, neretai ir smurto prevencijos praktikoje, tačiau tikslus šios sąvokos teisinio apibrėžimo pasigendama. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijoje vaiko, kaip smurto aukos samprata netiesiogiai apibūdinama kaip: vaikas, tapęs bet kokio pobūdžio nesirūpinimo, išnaudojimo, piktnaudžiavimo, kankinimo ar kitokio žiauraus, nežmoniško arba orumą žeminančio elgesio ar bausmės, ginkluotų konfliktų auka. Konvencija vaiko – aukos sąvoką traktuoja gana plačiai. Ji

²³ Beinoravičius D. ir kt. p. 7.

²⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės Nutarimas Dėl nacionalinių smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programos patvirtinimo. 2008 m. balandžio 24 d. Nr. 392, Vilnius.

apima ne tik vaikus, tiesiogiai nukentėjusius nuo smurto, bet taip pat ir vaikus, patyrusius bet kokią kitą prievartos formą, įskaitant įvairaus pobūdžio piktnaudžiavimus vaiko teisėmis, jo išnaudojimą, nesirūpinimą vaiku²⁵.

Auka – subjektas, kuris yra patyręs žalą, neteisybę, sunkų išmėginimą dėl neteisėto veikimo ar neveikimo. Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos deklaracijoje nusikaltimo auka apibūdinama kaip asmuo, kuriam individualiai arba kolektyviai, pažeidžiant galiojančius valstybių – narių nacionalinius baudžiamuosius įstatymus, tarp jų ir draudžiančius nusikalstamą piktnaudžiavimą valdžia, veikimu arba neveikimu, buvo padaryta nuostolių dėl kūno sužalojimų, moralinės arba materialinės žalos, emocinių išgyvenimų arba esminio žmogaus teisių pažeidimo²⁶. 1985 metų Pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms deklaracija specializuotas tarptautinis teisės aktas, skirtas asmenų patyrusių nusikalstamą poveikį problemoms, vartoja sąvoką „nusikaltimo auka“. Pagal Deklaracijos nuostatas asmuo laikomas nusikaltimo auka nepriklausomai nuo to ar buvo nustatytas, suimtas, atiduotas į teismą, nuteistas teisės pažeidėjas, taip pat nepriklausomai nuo giminystės ryšių tarp teisės pažeidėjo ir nusikaltimo aukos. Taip pat nusikaltimo aukomis gali būti artimi giminaičiai, tiesioginiai išlaikytiniai, asmenys, kuriems buvo padaryti nuostoliai, bandant suteikti pagalbą nusikaltimo aukai, kurios skurdi padėtis, arba užkertant kelią viktimizacijai²⁷.

Nusikaltimo auka – tai asmuo, kuris tiesiogiai ar dėl neveikimo patyrė fizinę, psichinę žalą, emocinius išgyvenimus ar ekonominius nuostolius, saugomus valstybių – narių baudžiamaisiais įstatymais²⁸. Lietuvos įstatymuose (BK, BPK, CK, CPK, ATPK) vaiko, kaip nusikalstamos veikos, taip pat smurto (prievartos), aukos sąvoka neapibrėžta. Ji pakeičiama žymiai siauresnėmis ir iš esmės tik teisingumo vykdymo poreikiams pritaikytomis sąvokomis „nukentėjusysis“ (BK, BPK) arba „nukentėjusioji šalis“ (CK, CPK), atitinkamai apibrėžiant ir jų teisinio statuso (teisių ir pareigų) turinį. Tai daugiau teisinės procesinės arba su teisiniu procesu susijusios sąvokos²⁹.

Nukentėjusiuoju BP pripažįstamas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika padarė fizinės, turinės ar moralinės žalos. Asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi (BPK 28 str.).

²⁵Vaškeliene, R., Smurto prieš vaikus priežasčių ir pasekmių analizė. Magistro darbas. Vilnius: Pedagoginis universitetas, 2006. p. 6.

²⁶1985 m. lapkričio 29 d. Jungtinių tautų Generalinės Asamblėjos deklaracija „Dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms“.

²⁷Juzukonis, S., p. 27.

²⁸ Europos Sąjungos Tarybos 2001 m. gegužės 12 d. sprendimas „Dėl nusikaltimo aukų padėties baudžiamajame procese“

²⁹Vaškeliene, R., p. 6.

Taigi, nusikaltimo auka baudžiamajame procese egzistuoja tik kaip „nukentėjusysis“, o jo teisių, teisėtų interesų užtikrinimas, poreikių tenkinimas tiesiogiai siejamas su proceso dalyvio teisiniu statusu. Tik priėmus atitinkamą sprendimą ir surašius procesinį dokumentą yra konstatuojama, kad nusikaltimo auka turi visas įstatymuose nurodytas teises. Taigi neatlikus šių veiksmų iš esmės prarandamas nusikaltimo aukos efektyvios teisinės apsaugos pagrindas³⁰.

Baudžiamąja teisine prasme nukentėjusiojo nepilnamečio (vaiko) apibrėžimą sudaro 3 pagrindiniai elementai:

1. nukentėjusysis nepilnametis – tai teisės subjektas, visuomeninių santykių, kuriuos saugo, reguliuoja tarptautiniai ir nacionaliniai įstatymai, ir kurie užtikrina asmens galimybę netrukdomai naudotis savo subjektinėmis teisėmis, įgyvendinant teisėtus interesus, dalyvis;
2. patirta moralinė, turtinė, fizinė žala arba reali galimybė ją patirti;
3. įstatyme numatyta konkreti teisės norma, už kurios pažeidimą teisės pažeidėjui atsiranda atitinkama atsakomybė.

Baudžiamajame procese, kaip jau minėta, būtinas sprendimas pripažinti asmenį nukentėjusiuoju. Nuo šio momento asmuo įgyja nukentėjusiojo teisinį statusą, t. y. įgyja teises, pareigas ir atsakomybę.

2009 m. kovo 26 d. Europos Sąjungos Tarybos priimtame pamatiniame sprendime, 10 str. 2 dalyje sakoma, kad *asmuo laikomas auka, kai tik kompetetingos institucijos gauna duomenų, kad jis galėjo nukentėti nuo nusikalstamos veikos*³¹.

Praktiškai susiduriama su problema, kad auka būtų laiku pripažinta nukentėjusiuoju. Kai pripažinimo klausimas nepagrįstai vilkinamas, atidėliojamas, auka negali užimti aktyvios (proceso dalyvio) pozicijos, t. y. laiku, neatidėliotinai ginti savo teises. Įstatymas įtvirtina neatidėliotiną aukos pripažinimą nukentėjusiuoju, kai būtina nedelsiant patikrinti pateiktus duomenis ir imtis atitinkamų veiksmų siekiant pašalinti ar sumažinti nusikaltimo padarinius. Taigi, kaip nurodo autoriai, atlikę tyrimus, būtina keisti ydingai besiformuojančią ikiteisminio tyrimo kontrolę³².

Asmuo pripažįstamas nukentėjusiuoju nepriklausomai nuo jo amžiaus, fizinės ar psichinės būklės, pilietybės ar kitų aplinkybių, pav. nusikalstamos veikos pobūdžio, veiksnio, gebėjimo

³⁰Uscila, R., Nusikaltimo aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: padėties vertinimas. Jurisprudencija. 2004, 59(51):18.

³¹ Europos Sąjungos Taryba, 2009 m. kovo 26 d. Tarybos pamatinis sprendimas dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, kuriuo panaikinamas Pamatinis sprendimas 2002/629/TVR. [žiūrėta 2009-10-27]. <<http://register.consilium.europa.eu/pdf/lt/09/st08/st08151.lt09.pdf>>.

³²Uscila, R., Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: padėties vertinimas. p. 18.

suvokti atitinkamas įvykio aplinkybes ir pan. Lietuvos teismų praktika patvirtina šią nuostatą: „*nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu baudžiamajame procese turi būti pripažintas tas fizinis asmuo, kuriam nusikalstama veika tiesiogiai buvo padaryta turtinės ir (ar) neturtinės (fizinės, moralinės) žalos. Nukentėjusiuoju ir civiliniu ieškovu fizinis asmuo pripažįstamas nepriklausomai nuo to asmens amžiaus, veiksnumo, sveikatos būklės ar kitų aplinkybių*“³³.

Apibendrinant šį skyrių, galima daryti išvadą, kad nukentėjęsysis – tai fizinis asmuo iki 18 metų, kuriam:

1. nusikalstama veika padaryta turtinė arba neturtinė žala;
2. veika, kuria padaryta žala, uždrausta įstatymu ir kvalifikuojama kaip nusikalstama veika;
3. priimtas teismo ar kito kompetentingo valstybės pareigūno sprendimas pripažinti asmenį, šiuo atveju nepilnametį, nukentėjusiuoju konkrečioje byloje.

Kitaip tariant, nukentėjusiuoju gali būti pripažįstamas asmuo, esant ne tik faktiniams, bet ir teisiniams pagrindams. Taip pat galima paminėti, kad kiekviena teisės šaka (baudžiamoji/procesinė, administracinė/procesinė, civilinė/procesinė) nukentėjusiojo sąvoką ir jo statusą traktuoja atsižvelgdama į šios šakos teisinio reguliavimo ypatumus. Pripažįstant asmenį nukentėjusiuoju svarbiausia užtikrinti, jog kiekvienas asmuo, tapęs nusikaltimo auka, žinotų savo teises ir pareigas, todėl kituose darbo skyriuose jos ir bus nagrinėjamos.

³³ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 03 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-252/2007.

2. NEPILNAMEČIO NUKENTĖJUSIOJO TEISINIS STATUSAS BAUDŽIAMAJAME PROCESU

Įvairiuose moksliniuose bei praktiniuose šaltiniuose, analizuojančiuose asmens (fizinio ar juridinio) vietą teisiniuose santykiuose, jo būtį juridinėje aplinkoje, vartojamos įvairios sąvokos: „teisinė padėtis“, „teisinis statusas“, „teisinė charakteristika“ ir kt., kaip tam tikros substancijos išraiškos būdas.

Vieni autoriai šias sąvokas vertina kaip sinonimus, o jų skirtumus aiškina etimologiškai. Tai reiškia, kad įstatymai, teismų praktika asmens teisinės padėties ir asmens teisinio statuso sąvokų nediferencijuoja, o vartoja vienoda prasme. Teisinis „statusas“ reiškia ne ką kitą kaip asmens padėtį. Todėl etimologiniu požiūriu šie terminai sutampa ir yra sinonimai. Antra, šių sąvokų nederėtų iš esmės skirti, kadangi jos apibūdina vienus ir tuos pačius požymius. Todėl net jei ir kiltų abejonių dėl šių sąvokų vienodumo, tai galėtų būti paaiškinama tuo, jog jų turinys ir vartoseną priklauso nuo konkretaus konteksto³⁴.

Antros grupės autoriai įsitikinę, kad analizuojamos sąvokos yra skirtingos. Jos apibūdina subjekto teisinius požymius skirtingose teisinio reguliavimo plotmėse (bendrojoje, tarpšakinėje, šakinėje ir kt.) analizuojamas sąvokas būtina skirti, tačiau tam reikia mokliškai pagrįsto ir tikslaus kriterijaus. Ir šis kriterijus yra teisiškai apibrėžta asmens vieta visuomenėje, valstybėje bei dvasiniame gyvenime. Kituose šaltiniuose nurodoma, kad sąvoka „statusas“ visiškai atitinka stabilus, pagrindinis subjekto teisinės būklės pradai, kuri sudaro teisinio subjektiškumo vienybę kartu su kitomis bendromis (konstitucinėmis) teisėmis ir pareigomis. O konkrečios teisės ir pareigos greičiausiai atspindi realią asmens teisinės padėties specifiką, susijusią su vienais ar kitais teisiniais faktais, o ne asmens bendros padėties pagrindus teisės sistemoje. Šios sąvokos yra viena nuo kitos priklausančios, kadangi „teisinis statusas“ yra formulotės „asmens teisinė padėtis“ sudėtinis elementas. Asmens teisinė padėtis – tai bendrojo asmens teisinio statuso ir bet kurio kito, pavyzdžiui, šakinio ar specialiojo statuso suma. Asmens teisinės padėties samprata sujungia asmens būsenos ir galimybių visumą, taip apd teisinio statuso sąvoką, apimančią tik pagrindinius šios visumos požymius. Vadinasi, asmens padėties juridinėje aplinkoje teisinė konstrukcija yra kompleksinė, todėl baudžiamojo proceso subjekto padėtis šiuo konkrečiu atveju turi būti vertinama neatsietai nuo socialinių, ekonominių bei teisinių aspektų. Taigi, norint apskritai kalbėti apie asmens padėtį valstybėje, esant konkrečiam teisiniam santykiui, jo santykį su valstybe ir kitais santykių

³⁴ Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*: monografija. Vilnius, Registrų centras, 2009, p. 56.

subjektais, vartotina „asmens teisinės padėties“ sąvoka. Tai platesnė sąvoka, todėl tam tikrais atžvilgiais ji apima juridškai apibrėžtą ir savarankišką „teisinio statuso“ sąvoką, be kurios būtų sunku juridškai „apčiuopti“ konkretų asmenį teisiniame santykiyje³⁵. Jeigu teisinis statusas suprantamas kiek siauriau, tai yra kaip asmens teisių ir pareigų juridinė apimtis, kurią sudaro asmens teisinio statuso atsiradimo ir pasibaigimo pagrindai bei sąlygos, subjektinės teisės ir teisinės pareigos, atsakomybė, teisių ir laisvių užtikrinimo garantijos, tai asmens teisinė padėtis ir jos realizavimas, kaip nurodoma kai kuriuose mokslo šaltiniuose, prilyginamas baudžiamojo proceso paskirties realizavimui³⁶.

Asmens teisinė padėtis baudžiamajame procese yra lyg jo objektyvios ir subjektyvios būties realizuojant procesinį vaidmenį atspindys. Ji apibūdina jo socialinį – teisinį vaidmenį bei vietą ne tik konkrečiuose teisiniuose santykiuose, šiuo atveju – baudžiamuosiuose procesiniuose, bet ir valstybėje apskritai. Teisinė padėtis baudžiamajame procese objektyviai atspindi tiek valstybės politikos šioje sferoje teigiamybes, tiek jos trūkumus. Asmens teisinės padėties atskleidimas taip pat tiesiogiai sietinas su vienu iš Konstitucijoje įtvirtinto teisinės valstybės principo elementu – teisinio saugumo principu. Anot Konstitucinio Teismo, šis principas reiškia valstybės pareigą užtikrinti teisinio reguliavimo tikrumą stabilumą, apsaugoti teisinių santykių subjektų teises, taip pat įgytas teises, gerbti teisėtus interesus bei teisėtus lūkesčius³⁷.

Kiekvienas žmogus teisinį subjektiškumą įgyja gimdamas. Subjektiškumas – tai teisės normomis nustatyta galimybė būti teisinių santykių subjektu. Tačiau vaiko teisinio subjektiškumo problema nėra nauja teisės teorijoje. Teisinis subjektiškumas, kaip vienoda, viską apimanti galimybė įgyti teises ir pareigas, būdingas visiems asmenims – ir juridiniams, ir fiziniams. Kadangi subjektiškumas, kaip juridinė prielaida įgyti teises ir pareigas, yra abstraktaus pobūdžio, apibūdinant subjekto teisių ir pareigų apimtį, o kartu ir jo teisinę galimybę jas įgyti, teisingiau kalbėti apie subjekto teisinį statusą. Vaiko teisinis statusas ribojamas laiku iki 18 metų, išskyrus įstatymų numatytus atvejus (emancipaciją, nepilnamečio santuoką). Visgi kyla klausimas, ar gali vaikas, įgijęs teisinį subjektiškumą, bet nesulaukęs 18 metų, būti visavertis teisės subjektas.³⁸

2008 metų Lietuvos Generalinės prokuratūros veiklos ataskaitoje pabrėžiama, kad nukentėjusiojo nepilnamečio (ir liudytojo) statusas baudžiamajame procese yra ypatingas, nes vaikas

³⁵ Jurka, R., p. 57.

³⁶ Juzukonis, S., *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*, p. 89.

³⁷ Jurka, R., p. 57.

³⁸ Stripeikienė, J. Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema. *Jurisprudencija*. 2003, 42(34):12.

dar neturi gyvenimiškos patirties, gali neturėti pakankamai išvystyto analitinio suvokimo, aplinką dažnai priima tiesiogiai, nesupranta perkeltinių prasmių, o ypač streso būsenoje³⁹.

BPK nėra atskirų nuostatų dėl nepilnamečio teisinio subjektiškumo, todėl fizinio asmens subjektiškumas nustatomas pagal bendrąsias teisnumo ir veiksnio nustatymo taisykles (CK 8-16 str., CPK 32,33 str.).

Iš BPK 28 str. turinio matyti, kad asmens pripažinimas nukentėjusiuoju nėra apribotas kokiomis nors sąlygomis, susijusiomis su jo amžiumi ar sveikata, todėl nukentėjusiuoju gali būti pripažintas bet kokio amžiaus asmuo, neatsižvelgiant į jo psichinę, fizinę būklę ar kitas aplinkybes. Tačiau jei galimybė pripažinti vaiką proceso dalyviu yra neginčijama, tai kiti su jo statuso įgyvendinimu susiję klausimai yra tikrai probleminiai. Štai, ar vaikas gali pasinaudoti visomis savo, kaip nukentėjusiojo, teisėmis; ar egzistuoja tam tikri proceso subjekto požymiai, apibrėžiantys jo gebėjimą atsakyti už teisės normomis nustatytų pareigų nevykdymą, ar teismas gali paskirti atvesdinimą vaikui?⁴⁰

Civiliniu veiksniumu vadinamas galėjimas savo veiksmais įgyti civilines teises ir sukurti civilines pareigas, pavyzdžiui, sudarinėti ir vykdyti sutartis, priimti palikimą. Tam reikia, kad žmogus sugebėtų sąmoningai vertinti savo veiksmus, suprasti jų reikšmę ir numatyti jų padarinius. Toks sugebėjimas priklauso nuo žmogaus amžiaus ir psichinės būklės. Tik ką gimęs žmogus nesuvokia aplinkos, bet jau gali turėti civilines teises ir pareigas, t. y. būti civilinių teisinių santykių dalyvis, tačiau teisių ar pareigų jis negali įgyti savo veiksmais.

Fizinio asmens teisnumas atsiranda jam gimstant ir išnyksta jam mirus. Fizinio asmens gimimas reiškia jo teisnumo pradžia, todėl vaiko gimimo momentas medicinos dokumentuose fiksuojamas nurodant kalendorinę datą ir vietos laiką minučių tikslumu. Visų fizinių asmenų teisnumas yra vienodas⁴¹.

Fiziniai asmenys pagal jų veiksnio apimtį civilinėje teisėje skirstomi į grupes: 1) visiškai veiksnius asmenys – tai asmenys sulaukę 18 metų; 2) iš dalies veiksnius asmenys – tai nepilnamečiai nuo 14 iki 18 metų; 3) ribotai veiksnius asmenys - jų veiksnio yra teismo apribotas dėl jų piktnaudžiavimo alkoholiu ar psichotropinėmis medžiagomis); 4) neveiksnius asmenys – tai asmenys iki 14 metų ir asmenys, kuriems dėl silpnaprotystės ar kitų psichikos ligų, teismas yra pripažinęs neveiksnumą.

³⁹ Prokuratūros veiklos ataskaita už 2008 m.. p. 49.

⁴⁰ Rimšelis, E. Baudžiamojo proceso teisės pažeidimas: samprata ir sudėtis. *Jurisprudencija*. 2006, 6(84): 81.

⁴¹ Dapšys, A.; Sakalauskas, G.; Valeckaitė, V. Teisinė bazė smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos koncepcijai įgyvendinti. Teisės aktų analizė, išvados ir pasiūlymai. Vilnius: Teisės institutas, 2005, p. 97-98.

Nepilnamečiai iki 14 metų amžiaus yra visiškai neveiksnūs. Pagal tokio nepilnamečio sutartines prievoles atsako ne pats nepilnametis, o jo atstovai pagal įstatymą, jeigu neįrodo, kad prievolė buvo pažeista ne dėl jų kaltės.

Nepilnamečiai, sulaukę 14 metų, įgyja dalinį veiksnumą ir patys atsako pagal savo sutartines prievoles. Sulaukę šio amžiaus, turėdami tėvų arba globėjų sutikimą, jie įgyja teisę sudaryti sandorius. Sandoriai, kuriuos sudaro nepilnamečiai be tėvų ar globėjų sutikimo, galioja, jeigu toks sutikimas gaunamas jau sudarius sandorį.

Nors BPK nereglamentuoja procesinio teismo ir veiksnumo kategorijų, tačiau galima teigti, kad baudžiamajame procese procesinis teismumas yra susijęs su procesinio statuso įgijimu, o procesinis veiksnumas gali būti siejamas su asmens amžiumi, jo fiziniu ir psichiniu išsivystymu, leidžiančiu jam teisingai suvokti bylos aplinkybes, pareigūnų priimamus sprendimus, taip pat suvokti tiek savo veiksmų, tiek ir paties interesus paliečiančių veiksmų reikšmę ir pasekmes. Taigi, kaip jau minėta, baudžiamajame procese įtariamuoju gali tapti asmuo, sulaukęs amžiaus, nuo kurio jis gali būti traukiamas baudžiamojon atsakomybės, o nukentėjusiuoju – nepriklausomai nuo amžiaus.

Šiuo atveju reikia pasakyti, kad baudžiamojo proceso teisė ir mokslas nepakankamai dėmesio skiria tokiems teisinių santykių subjektų teisinės charakteristikos – subjektiškumo – elementams kaip teismumas ir ypač veiksnumas. Baudžiamojo proceso subjektų procesinis teismumas ir veiksnumas sutampa. Lietuvos baudžiamojo proceso teisė ir teisės normos nesiskiria tiek, kad šis klausimas Lietuvoje nebūtų aktualus, priešingai, BPK normose yra įtvirtintos nuostatos, susijusios su baudžiamuoju procesiniu veiksnumu, tik jos atitinkamai neįvardytos ir nėra išdėstytos vienoje vietoje. Antai BPK 53, 54, 186 ir kt. straipsniuose kalbama apie nepilnamečių ir neveiksnų asmenų dalyvavimą bei jų atstovavimą procese⁴². Tokiu būdu, jeigu nukentėjęs nepilnametis asmuo, jis turi būti pripažintas baudžiamajame procese nukentėjusiuoju, tačiau, įvertinant nevisišką jo procesinį veiksnumą, procese turi dalyvauti jo įstatyminiai atstovai⁴³. Įstatyminis atstovas pagal BPK 54 str. įgyja visas atstovaujamojo nukentėjusiojo teises viso proceso metu, išskyrus teisę duoti parodymus, o ikiteisminio tyrimo pareigūnas, ikiteisminio tyrimo teisėjas ir prokuroras privalo išaiškinti nukentėjusiojo atstovui jo teises ir užtikrinti galimybę pasinaudoti šiomis teisėmis.

BPK 186 str. kalbama apie nepilnamečius, jaunesnius kaip aštuoniolikos metų. Manytina, kad būtent iki minėto amžiaus išsaugoma galimybė kviešti įstatyminius atstovus, specialistą. Tačiau remiantis BPK, sunku išvelgti nuostatas, apibrėžiančias, nuo kokio amžiaus procesinės normos

⁴² Rimšelis, E. Baudžiamojo proceso teisės pažeidimas: samprata ir sudėtis. *Jurisprudencija*. 2006 6(84): 81.

⁴³ Juzukonis, S., p. 100.

jiems tampa privalomos ir nuo kada jie gali atsakyti už teisės normomis nustatytų procesinių pareigų nevykdymą. Gebėjimas atsakyti už teisės normomis nustatytų pareigų nevykdymą teisinėje literatūroje dar vadinamas deliktiniu veiksmu. Būtent šio instituto detalesnio reglamentavimo pasigendama Lietuvos BPK. Esant dabartiniam teisiniam reguliavimui, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas ar teismas, baudžiamajame procese susidūręs su proceso subjekto deliktinio veiksmo problema, turėtų ją spręsti, laikydamasis principo, jog nesant įstatyme nustatytų išimčių, asmens deliktinis veiksmas sutampa su visišku asmens veiksmu, kuris sistemiškai analizuojant Lietuvoje galiojančius aktus (Civilinio kodekso 2.5 str., Civilinio proceso kodekso 38 str.) siejamas su visiška pilnametyste ir asmens psichine sveikata. Atsižvelgiant į visa tai, kas buvo aptarta, reikia pripažinti, jog baudžiamojo proceso teisės pažeidimo subjektu gali tiktai deliktiškai veiksmus baudžiamojo proceso subjektas⁴⁴.

Taip pat teigtina, kad liudytojas ar nukentėjęsysis, kuriam sukanka šešiolika metų, tampa potencialiu baudžiamosios atsakomybės subjektu dėl atsisakymo, vengimo duoti parodymus arba už melagingus parodymus.

Kita pozicija dėl nepilnamečių deliktinio veiksmo būtų tokia, kad jeigu baudžiamojo įstatymo numatyta, kad šešiolikos metų nukentėjęsysis laikomas protiškai, psichiškai ir fiziškai subrendusiu būti patrauktam baudžiamojon atsakomybėn, tai nelogiška tokį nukentėjusįjį laikyti „nesubrendusiu“ vykdyti jam priskirtas procesines pareigas. Tada gal jam jau galima būtų taikyti atvedinimą arba baudą. Tačiau BPK tai nereglamentuojama, todėl šiame darbe laikomasi anksčiau išdėstytos pozicijos – deliktinis veiksmas atsiranda nuo 18 m.

Asmuo, nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, nukentėjusiojo teisinį statusą įgyja ikiteisminio pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi. Taigi nusikaltimo auka – nepilnametis nukentėjusiojo statusą įgyja tik esant dviems pagrindams, t. y. faktiniam ir juridiniam.

Faktinis pagrindas – tai pats faktas, kad nusikalstama veika (nusikaltimu ar baudžiamuoju nusizengimu) asmeniui padaryta fizinė, turtinė (materialinė) arba moralinė žala. Juridinis pagrindas – atitinkamas teisėsaugos institucijos pareigūno arba teisėjo priimtas sprendimas, kuris įtvirtintas atitinkamuose procesiniuose dokumentuose, t. y. nutarimuose arba teismo nutartyse. Tik nuo oficialaus dokumento įforminimo nusikaltimo auka įgauna visas (pagrindines) nukentėjusiojo teises ir pareigas⁴⁵.

Nusikaltimų aukų teisinis statusas, socialinė apsauga tiesiogiai priklauso nuo galiojančių teisės normų, jų veiksmingo taikymo, keliamų uždavinių įgyvendinimo, teisinių santykių

⁴⁴ Rimšelis, E. Baudžiamojo proceso teisės pažeidimas: samprata ir sudėtis. *Jurisprudencija*. 2006 6(84): 81.

⁴⁵ Dapšys, A., p. 97-98.

reguliuojimo kokybės. 2003 metais įsigaliojus naujam BPK, nusikaltimų aukos problemos pradėtos spęsti kiekybiškai ir kokybiškai pažangesnėmis teisinėmis ir socialinėmis priemonėmis. *De jure* suteikiamos galimybės nusikaltimo aukai lygiaverčiai dalyvauti procese, gauti reikiamą teisinę pagalbą ir paramą, tačiau *de facto* nusikaltimų aukų teisinė padėtis mažai pakito, t. y. kol kas bent minimalios apimtys kokybiška pagalba realiai neteikiama⁴⁶.

Nukentėjusiojo nuo nusikalstamos vaiko terminas vartojamas ir Baudžiamajame, ir Baudžiamojo proceso kodeksuose, tačiau nukentėjusiojo sąvoka ir jo teisinis statusas reglamentuojamas būtent LR BPK. BPK reglamentuotas nukentėjusiojo teisinis statusas – jo teisės ir pareigos. Nukentėjusysis ir jo atstovas turi teisę teikti įrodymus, pateikti prašymus, pareikšti nušalinimus, ikiteisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su byla, dalyvauti bylą nagrinėjant teisme, apskųsti ikiteisminio tyrimo teisėjo ir tesim veiksmus, taip Apd apskųsti teismo nuosprendį ar nutartį, pasakyti baigiamąją kalbą (BPK 28 str. 2 d.)⁴⁷.

Literatūroje nurodoma, kad BPK dominuoja ne nukentėjusiojo „teisė“ naudotis jam suteiktomis proceso teisėmis, o „galėjimas“ (t. y., kad gali) jomis pasinaudoti. Manome, tiek vienas, tiek kitas terminas rodo asmens valią naudotis suteiktomis teisėmis. Tačiau reikia pabrėžti, kad be didesnės semantinės minėtų terminų analizės – tarp jų yra skirtumas: „teisė“ – teisingumo sampratos nustatoma laisvė, galimybė ką daryti, o „galėjimas“ – turėti galios, pajėgti, įstengti⁴⁸.

Įstatymas taip pat nustato nukentėjusiajam tam tikras pareigas: jis privalo duoti parodymus, jis prisiekia už melagingus parodymus. Jaunesniam kaip 16 metų nukentėjusiajam arba liudytojui ši nuostata netaikoma, tokio amžiaus nepilnametis neprisaikdinamas (BPK 184 str. 2 d., 278 str. 1 d. 1 p.)⁴⁹.

BPK nustatyti kai kurie nepilnamečio nukentėjusiojo, taip pat ir nepilnamečio liudytojo, įtariamojo, kaltinamojo bei nuteistojo teisinio procesinio statuso ypatumai. Kaip jau minėta, Baudžiamojo proceso kodekse, skirtingai nuo BK, nėra atskiro (specialaus) skyriaus, reglamentuojančio nepilnamečių bylų (arba bylų, kuriose dalyvauja nepilnamečiai) tyrimo bei nagrinėjimo proceso ypatumus, taip pat jų paskirtį. Šie ypatumai suformuluoti ir išdėstyti fragmentiškai įvairiuose BPK skyriuose bei straipsniuose pagal bendrą proceso stadijų modelį. Todėl analizuojant minėtus ypatumus sisteminiu požiūriu tikslinga apsibrėžti tam tikrus šių ypatumų

⁴⁶Uscila, R. Nusikaltimų aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: padėties vertinimas., p. 16.

⁴⁷Dapšys, A., p. 46.

⁴⁸Juzukonis, S., p. 74.

⁴⁹Dapšys, A., p. 46.

vertinimo kriterijus. Manytume, kad nepilnamečio procesinio statuso ypatumus turėtų lemti keletas tarpusavyje susijusių aplinkybių bei tikslų:

- 1) siekimas nustatyti bylos tiesą ir užtikrinti teisingumo įgyvendinimą (bendras tikslas);
- 2) būdinimas padėti nepilnamečiui įgyvendinti savo procesines teises bei pareigas, atsižvelgiant į jo socialinės ir psichologinės brandos ypatumus;
- 3) būtinumas neutralizuoti arba maksimaliai sumažinti galimą neigiamą ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo proceso poveikį nepilnamečiui vaikui bei siekimas išvengti jo (ypač nukentėjusiojo nuo smurtinės veikos) pakartotinio ir papildomo psichologinio traumavimo⁵⁰.

Atsižvelgiant į asmenų lygybės principą, pripažįstama tiek tarptautinių, tiek nacionalinių aktų, galima konstatuoti, kad vaikui (nepilnamečiui) pripažįstamos ir ginamos visos teisės ir laisvės, numatytos pilnamečiams asmenims. Tačiau įvertinus vaiko (nepilnamečio) psichinę, socialinę bei fizinę brandą, pripažįstama, kad nepilnamečiui, jei jis tampa baudžiamojo proceso dalyviu – įtariamuoju (kaltinamuoju), nukentėjusiuoju (nusikalstamos veikos auka), liudytoju – gali būti nustatytas skirtingas teisinis reguliavimas, nei tą patį baudžiamąjį procesinį statusą turinčiam pilnamečiam asmeniui. Taigi būtent amžius ir socialinė branda yra specifinių baudžiamojo proceso normų taikymo pagrindas⁵¹.

Sisteminė nukentėjusiojo teisių analizė leidžia teigti, kad nukentėjusių nepilnamečių teisinės padėties baudžiamajame procese ypatumai išskiriami per šiuos teisinius institutus:

- a) **teisė į tinkamą atstovavimą ir teisinę procesinę pagalbą** – baudžiamajame procese gali dalyvauti nukentėjusiojo nepilnamečio atstovai pagal įstatymą (LR BPK 53 str.) arba atstovai pagal pavedimą (LR BPK 55 str.);
- b) **žalos atlyginimo, teisės į žalos atlyginimą užtikrinimas** – prokuroras, palaikantis kaltinimą, privalo pareikšti teisme civilinį ieškinį, jeigu šis nepareikštas, tais atvejais, kai nusikalstama veika padaryta žalos asmeniui, kuris dėl nepilnametystės, priklausomybės nuo kaltinamojo ar dėl kitų priežasčių negali ginti teisme teisėtų savo interesų (LR BPK 117 str.);
- c) **informacijos konfidencialumo, teisės į privatumą užtikrinimas** – draudžiama skelbti duomenis apie nepilnamečius nukentėjusiuosius (LR BPK 177 str.);

⁵⁰Dapšys, A., p. 47.

⁵¹Ažubalytė, R. *et al*, Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams., p. 4.

d) **specifinė nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos tvarka** – (LR BPK 186, 280 str.)⁵².

Analizuosime, kaip šias teises garantuoja BPK normos.

2.1. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisės baudžiamajame procese

Lietuvoje, kaip ir kitose demokratinėse šalyse, valstybės politika, taip pat ir baudžiamoji, turi būti formuojama laikantis žmogaus teisių ir laisvių apsaugos ir gynybos principų. Vaikai dėl savo ypatingos padėties, t. y. fizinio ir psichinio nebrandumo, turi teisę būti ypač globojami ir remiami, ir reikalingi atitinkamos teisinės apsaugos⁵³.

Asmenų lygybės ir nediskriminavimo principai šiandien neabejotinai yra kertinės teisinės vertybės, kuriomis grindžiama kiekvienos demokratinės valstybės nacionalinės teisės sistema. Ne išimtis ir Lietuva, kurios Konstitucijoje įtvirtintas asmenų lygiateisiškumo principas skelbia, kad „Įstatymui, teismui ir kitoms valstybės institucijoms ar pareigūnams visi asmenys lygūs. Žmogaus teisių negalima varžyti ir teikti jam privilegijų dėl jo lyties, rasės, tautybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties, tikėjimo, įsitikinimų ar pažiūrų pagrindu“⁵⁴. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, aiškindamas šią nuostatą yra pasisakęs, kad „visų asmenų lygybės įstatymui principas – demokratinės visuomenės pagrindas. Konstitucijos nuostata „įstatymui visi asmenys lygūs“ reikalauja, kad šalies teisėje būtų įtvirtintos pagrindinės teisės ir pareigos kiekvienam asmeniui lygiai su kitais, be jokių išimčių“⁵⁵.

Baudžiamojo persekiojimo procese dalyvauja ne tik nepilnamečiai įtariamieji, tačiau ir nepilnamečiai nukentėjusieji, ir, žinoma, nepilnamečiai liudytojai, turintys teisės normomis numatytas tam tikras garantijas ir pareigūnų bendravimo su jais išimtis lyginant su pilnamečiais baudžiamojo proceso dalyviais⁵⁶.

Mokslinėje literatūroje, ypač tarp Rusijos mokslininkų, vyrauja pozicija, kad nusikaltimo auka yra silpnai apsaugota savo teisėmis ir susiduria su pareigūnų, vedančių procesą, savivale. Valstybė nepelnytai savo favorite baudžiamajame procese padarė kaltinamąjį, bet ne nukentėjusįjį.

⁵² Uscila, R. Nukentėjusiojo vaiko teisinė padėtis baudžiamojoje justicijoje. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras –[žiūrėta 2008-10-01].< <http://www.nplc.lt/nj/projektas/metodika.htm>>.

⁵³ Ažubalytė, R., *et al*, Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, p. 4.

⁵⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucija, 29 str. 1 d.. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

⁵⁵ Andriukaitis, G. Asmenų nediskriminavimo teisė: Europos Sąjungos teisės standartų įgyvendinimas Lietuvos teisės sistemoje. Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2007, p. 3.

⁵⁶ Ažubalytė, R., p. 3.

ir jam faktiškai baudžiamajame procese tenka tik liudytojo vaidmuo, reikalaujančio žalos atlyginimo, kuris kartais savo aktyvumu trukdo baudžiamojo proceso mechanizmo eigai⁵⁷.

Nepilnamečio, kaip nukentėjusiojo ir nepilnamečio, kaip atsakomybės subjekto baudžiamojo procesinio statuso ypatumai yra susiję ir turi nemažai bendrų bruožų (pvz., teisė į įstatyminį atstovavimą, teisė į privatumą, teisė į greitesnį procesą ir kt.). šiuos bendrus bruožus lemia bendras nepilnamečio vaiko teisinis statusas, jo ypatumai, palyginus su suaugusiojo asmens teisiniu statusu⁵⁸.

Taigi nukentėjusysis turi šias teises:

1. **teikti įrodymus**, t. y. pateikti savo iniciatyva daiktus ir dokumentus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti (LR BPK 98 str.).
2. **pateikti prašymus**, raštu prašyti prokurorą atlikti LR BPK numatytus veiksmus. Be to, turi teisę dalyvauti atitinkamuose tyrimo veiksmuose, apklausų metu užduoti klausimus, susipažinti su atliktų tyrimo veiksmų protokolais, teikti pastabas dėl šių protokolų turinio LR BPK 178 str.);
3. **ginčyti kitos šalies argumentus ir pareikšti savo nuomonę** visais klausimais, kylančiais nagrinėjant bylą ir turinčiais reikšmės teisingam išsprendimui (LR BPK 7 str. 2 d.);
4. **pareikšti nušalinimus**, nušalinimas gali būti pareikštas ikiteisminio tyrimo pareigūnui, prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui, teisėjui, teismo posėdžio sekretoriui, vertėjui, ekspertui ir specialistui (LR BPK 57 str. 2 d.);
5. lietuvių kalbos nemokantiems nukentėjusiems užtikrinama teisė **daryti pareiškimus, duoti parodymus ir paaiškinimus, paduoti prašymus ir skundus, kalbėti teisme gimtąja kalba arba kita kalba, kurią jis moka**. Visais šiais atvejais, taip pat susipažinti su bylos medžiaga proceso dalyviai turi **teisę naudotis vertėjo paslaugomis** (LR BPK 8 str. 2 d.);
6. **pareikšti kaltinamajam arba už kaltinamojo veikas materialiai atsakingiems asmenims civilinę ieškinį dėl turtinės žalos atlyginimo** (LR BPK 109 str.);
7. **gauti žalos kompensaciją iš valstybės lėšų** (LR BPK 118 str.). teisę į smurtiniais nusikaltimais (T. Y. BK numatyto apysunkio, sunkaus arba labai sunkaus nusikaltimo požymių turinti veika, kuria buvo tyčia atimta žmogaus gyvybė arba sunkiai ar nesunkiai sutrikdyta jo sveikata, arba pasikėsinta į žmogaus seksualinio apsisprendimo

⁵⁷ Сарсенбаев Т. Е. Теория и практика охраны прав и законных интересов беспомощных жертв преступления в досудебном производстве. Москва. 2005. Юрлитинформ. 319 стр

⁵⁸ Dapšys, A., p. 47.

laisvę arba neliečiamumą) padarytos turtinės ir neturtinės žalos kompensavimą įstatymo nustatyta tvarka turi nukentėję asmenys arba asmenų, kurių gyvybė buvo atimta smurtiniais nusikaltimais, sutuoktiniai ir išlaikytiniai;

8. ***reikalauti, kad būtų padengtos išlaidos*** (išlaidos dėl kelionių į iškvietimo vietą, taip pat dėl gyvenimo joje, atlyginimas už atitraukimą nuo įprasto darbo ir t. t.) (LR BPK 103 str., 104 str.);
9. ***palaikyti kaltinimą privataus kaltinimo byloje*** (LR BPK 34 str.);
10. ***turėti atstovą pagal įstatymą arba įgaliojimą*** (LR BPK 53, 55 str.);
11. ***gauti nemokamą valstybinę teisinę pagalbą*** (LR BPK 55 str. 4 d.);
12. ***ikiteisminio tyrimo metu ir teisme susipažinti su byla***. Ikiteisminio tyrimo metu bet kuriuo momentu nukentėjęs asmuo turi teisę susipažinti su ikiteisminio tyrimo duomenimis. Prašymas susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga pateikiamas prokurorui (LR BPK 181 str. 1 d.). Tačiau dažnai atsitinka taip, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnai neturi noro ar laiko supažindinti nukentėjusį su jo teisėmis, o jis pats nežino, ką ir kokiais būdais gali pasiekti. Taigi, norint susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga, visų pirma reikia kreiptis į prokurorą. Prokuroras turi teisę neleisti susipažinti su visais ikiteisminio tyrimo duomenimis ar jų dalimi, jei toks susipažinimas, jo manymu, galėtų pakenkti ikiteisminio tyrimo sėkmei. Be abejo, šis prokuroro nutarimas turi būti motyvuotas ir gali būti skundžiamas, tačiau iš anksto aišku, kad visapusiškai naudotis savo teisėmis nukentėjusysis galės naudotis tik turėdamas profesionalų atstovą, o ypač nepilnametis. Be to, nuo bylos gavimo teisme dienos nukentėjęs asmuo turi teisę susipažinti su visa bylos medžiaga ir daryti išrašus arba kopijas (LR BPK 237 str.);
13. ***dalyvauti bylą nagrinėjant teisme***. Taip pat reikalauti uždaro teismo posėdžio, kai teisme nagrinėjamos žmogaus seksualinio apsisprendimo laisvės ir neliečiamumo bylos, taip pat kitos bylos, kai siekiama užkirsti kelią paskelbti žinias apie privatų proceso dalyvių gyvenimą) (LR BPK 9 str. 2 d.);
14. ***pasakyti baigiamąją kalbą*** (LR BPK 293 str.);
15. ***apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ir teismo veiksmus, taip pat apskusti teismo nuosprendį arba nutartį***, pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo pareigūno proceso veiksmus ir nutarimus nukentėjusysis gali apskusti ikiteisminio tyrimo pareigūną kontroliuojančiam prokurorui (LR BPK 62 str.);

16. teisė paduoti apeliacinį skundą (LR BPK 312 str.) ir **dalyvauti jį nagrinėjant apeliacine tvarka** (LR BPK 322 str.);

17. teisė paduoti kasacinį skundą (LR BPK 367 str.) ir **dalyvauti jį nagrinėjant kasacine tvarka** (LR BPK 375 str.);

18. prašyti taikyti (proceso dalyvio) anonimiškumą (LR BPK 198 str.), t. y. aukos įslaptinimą, kai siekiama užtikrinti privatų aukos gyvenimą. Anonimiškumas gali būti taikomas, jeigu yra visi šie pagrindai:

- a) gresia realus pavojus nukentėjusiojo arba šeimos narių, arba artimųjų, giminaičių gyvybei, sveikatai, laisvei arba turtui,
- b) nukentėjusiojo parodymai yra svarbūs baudžiamajai bylai,
- c) nukentėjusysis dalyvauja procese dėl labai sunkaus nusikaltimo.

19. teisė būti informuotam apie įtariamojo suėmimą, nuteistojo įkalinimą, taip pat apie būsimą jų paleidimą į laisvę. Prokuroras arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo pranešti nukentėjusiajam apie įtariamojo suėmimą, taip pat išsiaiškinti, ar nukentėjusysis pageidauja, kad jam būtų pranešta apie būsimą įtariamojo paleidimą į laisvę (LR BPK 128 str. 4 d.)⁵⁹.

Tačiau vaikas savarankiškai negali pasinaudoti visomis šiomis teisėmis. Tam įstatymas numato procesines garantijas: t. y. įstatyminio atstovo dalyvavimą, papildomus prokuroro įgaliojimus bei specialistų dalyvavimą veiksmuose, kuriuose dalyvauja nepilnamečiai.

Atsižvelgiant į minėtas nuostatas ir kriterijus, toliau nagrinėsime nepilnamečio, kaip nukentėjusiojo, procesinio teisinio statuso ypatumus, susijusius su šiomis pagrindinėmis (integraliomis) jo teisėmis: teisė į teisingumo įgyvendinimą ir žalos atlyginimą, teisė į tinkamą atstovavimą ir teisinę procesinę pagalbą, teisė į saugų procesą (teisė būti apsaugotam nuo neigiamo psichologinio poveikio bei traumavimo)⁶⁰ ir kartu bus nagrinėjami mechanizmai, užtikrinantys teisių įgyvendinimą.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse yra virš dvidešimties straipsnių, nustatančių nukentėjusiojo (tame tarpe ir nepilnamečio) teises. Tačiau norint tas teises įgyvendinti realiai, o ne formaliai, beveik visais atvejais reikalingos bent minimalios teisinės žinios⁶¹.

⁵⁹ Uscila, R. Nukentėjusiojo vaiko teisinė padėtis baudžiamojoje justicijoje. Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras [interaktyvus]. Vilnius, [žiūrėta 2008 10 01]. <<http://www.nplc.lt/nj/projektas/metodika.htm>>.

⁶⁰ Dapšys, A., p. 47.

⁶¹ Litvinskienė, J. T. *Nepilnamečio nukentėjusiojo teisių gynimas baudžiamajame procese. Tu gali man padėti.* Metodinės rekomendacijos specialistams, dirbantiems su prievartą patyrusiais vaikais. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas. 2004, p. 33.

Todėl teisė į teisingumo įgyvendinimą yra bendra žmogaus teisė ir turi būti garantuojama kiekvienam asmeniui, tiek suaugusiam, tiek nepilnamečiui, jeigu yra pažeista jo teisinio statuso darna, tačiau gali skirtis šios teisės įgyvendinimo mechanizmas.

Minėtą žmogaus teisę garantuoja ir Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija⁶², ir Lietuvos Respublikos Konstitucija⁶³. Pagal Konstitucijos 30 str. asmuo, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, turi teisę kreiptis į teismą. Asmeniui padarytos materialinės ir moralinės žalos atlyginimą nustato įstatymas⁶⁴. Iš esmės, visa BPK normų sistema orientuota į tiesos byloje nustatymą ir teisingumo įgyvendinimą (BPK 1 str., 6 str. ir kt.). Kartu jame yra specialių normų, reglamentuojančių nukentėjusiųjų (įskaitant nepilnamečius) teises.

Pagal BPK 44 str. 10 d. kiekvienas asmuo, pripažintas nukentėjusiuoju, turi teisę reikalauti, kad būtų nustatytas ir teisingai nubaustas nusikalstamą veiką padaręs asmuo (teisė į tam tikrą teisinę bei moralinę – psichologinę reabilitaciją), taip pat gauti dėl nusikalstamos veikos padarytos žalos atlyginimą (teisė į atkuriamąjį, materialinį, kompensacinį teisingumą).

Nukentėjusiajam reikšmingi abu minėti teisingumo aspektai, tačiau ypač svarbi įstatymo nuostata, orientuota į atkuriamąjį teisingumą – teisė į žalos atlyginimą. Šiai teisei užtikrinti skirta BPK II dalis „Nusikalstama veika padarytos žalos atlyginimas“ (107 – 118 str.). Įstatymo nustatyta tvarka taip pat turi būti kompensuojamos proceso išlaidos, gražinami rasti ir paimti daiktai bei vertybės, kurios priklauso nukentėjusiajam (BPK 108 str.). Todėl „*asmuo, dėl nusikalstamos veikos patyręs turčinės ar neturčinės žalos, turi teisę baudžiamajame procese pareikšti įtariamajam (kaltinamajam) ar už jo veikas materialiai atsakingiems asmenims civilinį ieškinį*“ (BPK 109 str.)⁶⁵. Toks ieškinys yra atleidžiamas nuo žyminio mokesčio. Teismas jį nagrinėja kartu su baudžiamąja byla, vadovaudamasis BPK normomis, įstatymo numatytais atvejais taikydamas CPK normas (BPK 108 – 118 str.). Išimtiniais (ypač sudėtingais atvejais) žalos atlyginimo klausimas teismo gali būti perduotas nagrinėti civiline tvarka (BPK 115 str. 2 d.).

Atsižvelgiant į nevisišką procesinį veiksnumą, civilinį ieškinį paprastai surašo nepilnamečio atstovas. Tad praktikoje kartais kyla problemų, kam turi būti priteista žala. Štai Aukščiausiasis Teismas nurodė, „*kadangi vaikai turi atskiras, nuo jų tėvų nepriklausančias teises, todėl jam priklausančios žalos atlyginimas negali būti priteistas kitiems asmenims. Atstovo pagal*

⁶² Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 96-3016.

⁶³ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

⁶⁴ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 20 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-209/2007.

⁶⁵ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 20 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-209/2007.

įstatymą dalyvavimo baudžiamajame procese paskirtis yra padėti atstovaujajam asmeniui teisėtais būdais ir priemonėmis ginti jo interesus, o ieškinys dėl žalos atlyginimo tenkinamas atstovaujamojo nepilnamečio naudai. Teismas šioje baudžiamojoje byloje neturtinę žalą priteisė ne nukentėjusiajam nepilnamečiui, o jo motinai – įstatyminei atstovei⁶⁶. Iš to galima daryti išvadą, kad ne visada teismai laikosi tos nuostatos, kad žalos atlyginimas priteisiamas nukentėjusiam nepilnamečiui.

Nepilnamečiams, patyrusiems turtinės ar neturtinės žalos nuo nusikalstamos veikos, BPK taip pat nustato kai kurias papildomas garantijas. Viena iš tokių garantijų nustatyta BPK 117 str. „Prokuroro pareiga pareikšti civilinį ieškinį“. Pagal šį straipsnį *prokuroras, palaikantis kaltinimą, privalo pareikšti teisme civilinį ieškinį, jeigu šis nepareikštas, tais atvejais, kai nusikalstama veika padaryta žalos valstybei arba asmeniui, kuris dėl nepilnametystės, ligos, priklausomybės nuo kaltinamojo ar dėl kitų priežasčių negali ginti teisme teisėtą savo interesų⁶⁷.*

Prie tam tikrų nukentėjusiojo teisės į atkuriamąjį teisingumą (žalos atlyginimą) garantijų reikėtų priskirti ir LR Seimo priimtą Smurtiniais nusikaltimais žalos kompensavimo įstatymo pakeitimo įstatymą⁶⁸, kurio taikymą taip pat reglamentuoja BPK. Nagrinėjamu požiūriu svarbi BPK 118 str. nuostata, reglamentuojanti avanso suteikimą iš valstybės lėšų žalai atlyginti (BPK 103 – 106 str.).

Nagrinėjant nepilnamečio nukentėjusiojo teisę į saugų procesą pabrėžtinai keliamu aspektu, didelis dėmesys yra skiriamas informacijos apie nepilnamečius nukentėjusiuosius neskelbtinumui. Visų pirma *„ikiteisminio tyrimo duomenų neskelbtinumas ar skelbtinumas, esant įstatyme nustatytoms sąlygoms, įtvirtintas ir BPK 177 str. Taigi ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimo be nurodytų valstybės institucijų pareigūnų leidimo – baudžiamojo nusižengimo sudėties samprata neatsiejama nuo atitinkamų baudžiamojo įstatymo ir baudžiamojo proceso įstatymo nuostatų sistemavimo, loginio aiškinimo. BPK 177 str.1 d. įtvirtintas absoliutus draudimas skelbti ikiteisminio tyrimo duomenis apie nepilnamečius įtariamuosius ir nukentėjusiuosius. Kartu nustatyta, kad kitais atvejais ikiteisminio tyrimo duomenys iki bylos nagrinėjimo teisme gali būti paskelbti tik prokuroro leidimu ir tik tiek, kiek pripažįstama leistina⁶⁹.*

⁶⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gruodžio 18 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-809/2007

⁶⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 03 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-252/2007

⁶⁸ LR Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo pakeitimo įstatymas 2008 m. lapkričio 14 d. Nr. X - 1843

⁶⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. gruodžio 13 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-649/2005.

Taip pat baudžiamojo proceso įstatymuose ypatingas dėmesys teikiamas nukentėjusiojo vaiko saugumui paties proceso metu užtikrinti, ypatingai vaiko apklausos procedūroms tobulinti. BPK nukentėjusiojo teisės ir pareigos yra sulyginotos su liudytojo teisėmis ir pareigomis, todėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktikoje teisingai taikoma BPK 78 str. nuostata, kad „*kaip liudytojas gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis žino kokių nors reikšmės bylai išspręsti turinčių aplinkybių. BPK nenumato amžiaus ribos, nuo kurios asmuo gali būti šaukiamas kaip liudytojas*“⁷⁰. Jau senokai literatūroje reiškiamą nuomonę, kad siekiant supaprastinti bei dar labiau palengvinti nukentėjusiojo nuo nusikalstamos veikos vaiko apklausą, sumažinti stresą, kurį per tyrimą patiria apklausiamasis, teisės aktuose turėtų būti numatyta, kad nepilnametis liudytojas ar nukentėjusysis apklausiamas jam kuo artimesnėje, neutralesnėje aplinkoje, tiesiogiai nedalyvaujant ne tik įtariamajam ar jo gynėjui, bet ir pagal galimybę kitiems asmenims, sudarant pastariesiems technines sąlygas stebėti nepilnamečio apklausos eigą, dalyvauti joje neakivaizdžiai (vaiko apklausa stebima per televizorių, kitame kambaryje ir pan.)⁷¹. LR Aukščiausiasis Teismas taip pat netiesiogiai buvo pareiškęs poziciją, kad atsižvelgiant į tai, kad ikiteisminio tyrimo teisėjas privalo užtikrinti, jog nepilnamečiam liudytojui (nukentėjusiam) apklausos metu nebūtų daromas neleistas poveikis (BPK 186 str. 2 d.), jis gali priimti motyvuotą nutartį uždrausti įtariamajam ir jo gynėjui tiesiogiai dalyvauti apklausoje šiai dar neprasidėjus arba atlikimo metu. Taip elgtis leidžia ir Konvencijos 6 str. 1 d. įtvirtintas teisingo bylos nagrinėjimo principas bei į Konvencijos 8 str. taikymo sritį patenkančių liudytojų (nukentėjusiųjų) interesų apsaugos būtinybė. Siekiant, kad būtų sudaryta galimybė teismui ne tik vertinti apklausos metu gautus ir apklausos protokole fiksuotus parodymus, bet ir stebėti apklausiamų liudytojų (nukentėjusiųjų) bei kitų asmenų elgesį, apklausos metu turėtų būti daromas vaizdo ir garso įrašas. Tačiau tokiu atveju klausimai pateikiami ne tiesiogiai, o per ikiteisminio tyrimo teisėją ar liudytojo (nukentėjusiojo) atstovą (pagal analogiją taikant BPK 275 str. 5 d.)⁷².

Tą patį konstatuoja ir Pagrindų sprendimo 2001/220/TVR dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose 2, 3 straipsniai ir 8 straipsnio 4 dalis, kurios numato tam tikrus tikslus, įskaitant ir tikslą užtikrinti ypač pažeidžiamiesiems nukentėjusiesiems konkrečiai nustatytą tvarką, geriausiai atitinkančią jų padėtį. Šios nuostatos turi būti aiškinamos taip, kad nacionalinis teismas privalo turėti galimybę leisti mažamečiams vaikams, kurie tvirtina nukentėję dėl žiauraus elgesio,

⁷⁰ Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 12 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-121/2008

⁷¹ Kietytė, L. Vaikų teisės. Žmogaus teisės Lietuvoje. Vilnius: Naujos sistemos. 2005, p. 204.

⁷² Teisiamajame posėdyje neapklaustų liudytojų (nukentėjusiųjų) parodymų naudojimas apkaltinamojo nuosprendžio išvadoms pagrįsti (II). Teismų praktika Nr. 26, 2007-03-20.

duoti parodymus pagal taisykles, užtikrinančias šiems vaikams tinkamą apsaugą, pavyzdžiui, neviešame posėdyje ir prieš jam įvykstant. Vis dėlto taip pat duoti parodymai turi būti suderinami su atitinkamomis valstybės narės pagrindiniais teisiniais principais bei, kaip numatyta šio pagrindų sprendimo 8 straipsnio 4 dalyje, jie neturi atimti iš įtariamojo ar kaltinamojo teisės į teisingą bylos nagrinėjimą, numatytos Europos žmogaus teisių konvencijos 6 straipsnyje⁷³.

BP įstatymuose ikiteisminio tyrimo eigą reglamentuojančios specialios normos, reglamentuojančios nepilnamečių apklausas, buvo kritikuojamos. BPK buvo numatyta, kad ikiteisminio tyrimo metu vaiką gali apklausti policijos pareigūnas, prokuroras arba ikiteisminio tyrimo teisėjas. Apklausa vyksta tarnybiniame policijos pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo kabinete, ir tik atskirais atvejais specialiai tokioms apklausoms pritaikytuose kambariuose, įkurtuose nevyriausybinių organizacijų patalpose. Kas ir kur turi atlikti vaiko apklausą nusprendavo prokuroras. 2007 metų birželio mėnesį priimtomis Baudžiamojo proceso kodekso pataisomis (BPK 186 str. 4 d.) nepilnamečių nukentėjusiųjų ir liudytojų apklausa, panaudojant apklausos kambarį, tapo geriau sureguliuota, todėl ateityje tokiu apklausos metodu bus dar labiau naudojamosi. Nepilnamečių apklausos kambariai, įgyvendinant BPK nuostatas, turėjo būti įrengti iki 2009 m. sausio 1 d.. Specialios įrangos, naudojamos tokiuose kambariuose, pagalba gali būti daromas apklausos vaizdo ir garso įrašas bei užtikrinta, kad apklausos metu nepilnamečiam liudytojui ar nukentėjusiam nebūtų daromas neleistinas poveikis ir apklausose galėtų dalyvauti valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas ar psichologas, kurie padėtų ikiteisminio tyrimo teisėjui apklausti nepilnamečių, atsižvelgiant į jo socialinę ir psichologinę brandą. Tačiau šiuo metu Lietuvoje dar nėra išvystyta vaiko apklausos kambarių sistema. Tik Vilniuje viešojoje įstaigoje Vaiko namas ir Vaiko raidos centre veikia vaiko apklausos kambariai⁷⁴.

Būtent dėl galimos vaikų traumos, tėvai susiduria su dilema – leisti ar ne apklausti jų vaiką, nukentėjusį nuo nusikalstamos veikos, ypačingai nuo seksualinių nusikaltimų. Sprendimo byloje P. S. prieš Vokietiją, pareiškėjas buvo nuteistas, remiantis nukentėjusios motinos parodymais. ŽTT konstatavo, kad *„apeliacinis teismas buvo tos nuomonės, kad S. parodymų teisme nebuvimas yra rimtas įrodymų rinkimo trūkumas, tačiau nurodė, kad mergaitės tėvai atsisakė atvesti dukterį į teismą, atsižvelgdami į jos sveikatos būklės pablogėjimo pavojų. Apeliacinis teismas manė, kad tėvų atsisakymas yra suprantamas; šiuo aspektu jis atsižvelgė ir į medicinos pažymą, patvirtinančią tėvų*

⁷³ Tarybos pagrindų sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR)//Europos Sąjungos teisės aktai. Teisinis bendradarbiavimas baudžiamosiose bylose/sudarytojas G. Švedas.- Vilnius, 2004.

⁷⁴ Teismuose bus įrengti 25 nepilnamečių apklausos kambariai. vtv.lt. [interaktyvus]. [žiūrėta 2008.12.03].<http://www.vtv.lt/print.php?option=com_content&task=view&id=96878&pop=1&pag...>.

*teiginius, bei psichologo išvadas. Tokiomis aplinkybėmis [S] parodymų panaudojimas buvo susijęs su tokiais gynybos teisių apribojimais, kad pareiškėjo bylos nagrinėjimas nelaikytinas teisingu. Dėl to Konvencijos 6 str. 3 d. d punktas, taikomas kartu su 6 str. 1 d., buvo pažeistas*⁷⁵. Siekiant išvengti tokių įtariamojo, kaltinamojo teisių į teisingą teismą galimų pažeidimų, būtina vaikus apklausti tokiomis sąlygomis, kad jie nenukentėtų dar kartą – tik šį kartą jau vykstant baudžiamajam procesui.

Atsižvelgiant į vaiko psichikos ypatumus Baudžiamojo proceso kodekso 186 str. 2 d. yra įtvirtinta nuostata, kad jaunesnis kaip aštuoniolikos metų nukentėjęsysis ikiteisminio tyrimo metu paprastai apklausiamas ne daugiau kaip vieną kartą.

Atsižvelgiant į įstatymo nuostatą, kad jaunesni kaip 18 metų liudytojas ar nukentėjęsysis ikiteisminio tyrimo metu paprastai apklausiami ne daugiau kaip vieną kartą, prokurorai siekia atlikti nepilnamečių apklausas pas ikiteisminio tyrimo teisėją. Tai yra daroma vykdant baudžiamojo proceso nuostatas ir ginant vaiko interesus, nes ikiteisminio tyrimo teisėjo atliktos nepilnamečio apklausos metu gauti duomenys pagarsinami bylą nagrinėjant teisme, ir nepilnametis į teismo posėdžius turėtų būti kviečiamas tik išimtiniais atvejais⁷⁶. Tačiau praktikoje šia rekomendacija vadovaujamosi retai. Tyrimais įrodyta, jog daugkartinės apklausos, kai apklausia skirtingi žmonės, yra susijusios su antriniu vaikų traumavimu bei parodymų patikimumo mažėjimu: jeigu vaikas apklausiamas daugiau kaip tris kartus, mažėja parodymų patikimumas⁷⁷. Nors Aukščiausias Teismas yra dar griežtesnės pozicijos ir nurodo, kad dėl tos pačios priežasties (atsižvelgiant į vaiko psichikos ypatumus) „pagal BPK 186 straipsnio 1 dalį tik ikiteisminio tyrimo teisėjas gali apklausti jaunesnį kaip aštuoniolikos metų liudytoją ar nukentėjusįjį“⁷⁸.

Pagal BPK 186 str. ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamoje vaiko apklausoje dalyvauja prokuroras, įtariamasis, jo gynėjas, vaiko atstovas bei dalyvaujančių asmenų prašymu ir teisėjo sprendimu – vaiko teisių apsaugos tarnybos atstovas ar psichologas⁷⁹.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas įpareigoja apklausą atliekantį pareigūną užtikrinti nepilnamečio nukentėjusiojo apsaugą nuo neteisėto kitų procese dalyvaujančių

⁷⁵Teisiamajame posėdyje neapklaustų liudytojų (nukentėjusiųjų) parodymų naudojimas apkaltinamojo nuosprendžio išvadoms pagrįsti (II). Teismų praktika Nr. 26, 2007-03-20

⁷⁶ Ramanauskienė, V. Institucijų bendradarbiavimas seksualinių nusikaltimų prieš vaikus tyrimuose. Tarptautinė konferencija „Kaip šiandien Lietuva padeda vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinės prievartos“. 2007 m. gegužės mėn. 11 d., Vilnius, p. 3.

⁷⁷Mickevičius D., Vaiko apklausa – perspektyvos Lietuvoje. Tarptautinė konferencija „Kaip šiandien Lietuva padeda vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinės prievartos“. 2007 m. gegužės mėn. 11 d. Vilnius.

⁷⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikos apžvalga, 2008 m. birželio 28 d.

⁷⁹ Ramanauskienė, V., p. 3.

asmenų poveikio. Be to, proceso dalyvių prašymu ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnių kaip aštuoniolikos metų nukentėjusiųjų apklausą privalo būti kviečiamas valstybinis vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgiant į jo socialinę ir psichologinę brandą.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad nuo 2009 m. sausio 1 d. įsigaliojusioje naujoje Baudžiamojo proceso kodekso 186 straipsnio redakcijoje yra įgyvendinta nemaža dalis specialistų rekomendacijų dėl vaikų apklausų. BPK numatoma, kad:

- jeigu jaunesniam kaip aštuoniolikos metų liudytojui ar nukentėjusiajam įtariamasis gali daryti poveikį, ikiteisminio tyrimo teisėjas nutartimi įtariamajam apklausoje dalyvauti neleidžia;
- jaunesnio kaip aštuoniolikos metų nukentėjusiojo apsaugos interesais ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartimi įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams, išskyrus valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovą arba psichologą, gali būti neleista dalyvauti patalpoje, kurioje atliekama apklausa. Tokiu atveju privalomai turi būti daromas garso ir vaizdo įrašas, o įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams turi būti sudaromos sąlygos stebėti ir girdėti apklausą iš kitos patalpos bei per ikiteisminio tyrimo teisėją užduoti apklausiamam asmeniui klausimus. Jei neįmanoma įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams sudaryti sąlygų stebėti ir girdėti apklausą iš kitos patalpos, apklausa atliekama įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams nedalyvaujant. Tokios apklausos metu padarytas garso ir vaizdo įrašas tuoj po apklausos parodomas įtariamajam ir kitiems proceso dalyviams, kurie per ikiteisminio tyrimo teisėją turi teisę užduoti apklausiamam asmeniui klausimus.

Sprendimą, ar vaikas gali ar negali būti apklausiamas baudžiamojo proceso tikslais, atsižvelgiant į medikų, psichologų ar psichiatrų rekomendacijas, priima ikiteisminiam tyrimui vadovaujantis prokuroras. Privalomų vaiko apklausos atlikimo laiką, vietą nusakančių gairių nėra.

Iškilus būtinumui nepilnametį nukentėjusįjį apklausti teismo nagrinėjimo metu teismo posėdžio salėje, įstatymas numato keletą nukentėjusiųjų vaikų apsaugos nuo neigiamo poveikio priemonių, dėl kurių taikymo nusprendžia bylą nagrinėjantis teisėjas. Vaikai gali dalyvauti ne visą bylos nagrinėjimo laiką, jie gali duoti parodymus laikinai pašalinus kaltinamąjį iš posėdžio salės, teismo posėdžiuose gali dalyvauti valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas ar psichologas bei vaiko tėvai ar kiti atstovai. Nepilnamečiams nukentėjusiems klausimai užduodami

tik per teisėją, o prireikus – per nukentėjusiojo atstovą, kuriuo paprastai yra vienas iš vaiko tėvų ar įtėvių (BPK 186, 280 str.).

Nustatę, kad įstatyminiai atstovai, dažniausiai – tėvai, veikia priešingai nukentėjusiojo vaiko interesams, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras turi teisę nutarimu laikinai paskirti kitą nukentėjusiojo vaiko atstovą, ir su juo derinti vaiko apklausos detales. Reikia nepamiršti, kad nepilnametis nukentėjusysis viso baudžiamojo proceso metu gali turėti įgaliojimą atstovą, t. y. advokatą, advokato padėjėją ar kitą teisinį išsilavinimą turintį asmenį. Bet kokiu atveju, būtina, kad procese dalyvautų nepilnamečio nukentėjusiojo atstovas.

Tam, kad vaiko apklausa baudžiamajame procese tikrai įvyktų tik vieną kartą, apklausai būtina tinkamai pasiruošti. Siektina, kad visi suaugę asmenys, dalyvaujantys nepilnamečio apklausoje (ikiteisminio tyrimo teisėjas, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas, psichologas) suvoktų, kokiu tikslu jie yra ir kaip tą tikslą bendromis pastangomis pasiekti.

Dažniausiai teisėjai į teismo posėdžius kviečia ne psichologą, o valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijų atstovą, kurių dalyvavimas baudžiamajame procese yra gana formalus. Kita vertus, baudžiamąsias bylas nagrinėjantys teisėjai paprastai siekia betarpiškai išgirsti nepilnamečio parodymus ir dar ne visada atsižvelgia į tai, kad vaikas jau buvo apklaustas ikiteisminio tyrimo teisėjo bei ne visada įvertina galimas neigiamas pakartotinės apklausos pasekmes vaiko psichikai⁸⁰.

Atskiras klausimas, dėl darbo apimtys čia nenagrinėjamas – tai vaiko parodymų vertinimas. Įvairių autorių teigimu, verta suprasti, kad, sakysim, ne visi vaikai iki 14 metų nesugeba suvokti ne tik nusikaltėlio veiksmų, bet tuo labiau savo. Kita vertus, augant pragyvenimo lygiui, tobulėjant technologijoms, kylant išsilavinimo lygiui, mažamečių asmenų išprusimo lygis leidžia jiems suvokti ir įvertinti juos supančią aplinką⁸¹.

2.2. Nepilnamečio nukentėjusiojo pareigos baudžiamajame procese

Pareiga – tai teisės normose nustatytas įpareigojimas asmeniui atlikti tam tikrus veiksmus ar nuo tokių veiksmų susilaikyti.

LR Konstitucijos 28 straipsnyje suformuluotas ypač svarbus konstitucinis žmogaus teisių principas, jame nurodoma, kad įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir

⁸⁰ Ramanauskienė, V., p. 3.

⁸¹ Сарсенбаев Т. Е., 34 стр.

laisvių. Taigi viena asmens pareigų – ne tik laikytis Konstitucijos, įstatymų, bet nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių, tai labai svarbus žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo principas⁸².

BPK normų sisteminė analizė rodo, kad hipotezė šiame kodekse procesinėms dalyvių pareigoms atsirasti yra asmens baudžiamojo proceso dalyvio statuso įgijimas. Nukentėjusiojo teisinį statusą asmuo įgyja ir pareigos jam atsiranda BPK 28 str. numatytais pagrindais. Asmeniui tapus baudžiamojo proceso dalyviu, jis įgyja atitinkamas pareigas. Tai reiškia, kad baudžiamojo proceso dalyviui nustatytų pareigų pažeidimas laikytinas baudžiamojo proceso prievartos priemonių taikymo mechanizmo dispozicija. Tinkamą baudžiamąjį procesą turi užtikrinti reguliacinės teisės normos, nustatančios atitinkamas pareigas proceso dalyviams. Tik šių pareigų nevykdant gali būti taikomos prievartos priemonės⁸³.

Nukentėjusysis baudžiamajame procese privalo vykdyti pareigas. Pagal vykdytinas pareigas nukentėjusiojo teisinė padėtis labai panaši į liudytojo padėtį.

Nukentėjusysis baudžiamajame procese turi šias pareigas:

1. dalyvauti procese ir laikytis nustatytos procesinės tvarkos (BPK 163 str.);
2. duoti parodymus (BPK 235 str.); (nuo 16 metų);
3. prisiekti (BPK 33 str.) (nuo 16 metų).

Kaip jau buvo rašyta anksčiau, deliktinis veiksnumas atsiranda nuo 18 m., taigi jei nukentėjusysis yra nepilnametis, kuris dėl savo amžiaus yra dalinai veiksnus, visas pareigas, susijusias su proceso vykdymu prisiima tėvai, t. y. įstatyminiai nukentėjusiojo atstovai. Šiai situacijai iliustruoti galima nurodyti BPK 138 str. nuostatas, kada už nepilnametį atsako tėvai, jie pasirašytinai įsipareigoja, kad nepilnametis deramai elgsis, šaukiamas atvyks pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą ar į teismą, bet ne paties nepilnamečio įpareigojimas. Būtent minėtiems asmenims yra išaiškinama atsakomybė už tokios pareigos nesilaikymą ir nurodoma, kad jie, o ne jų prižiūrimas nepilnametis, už šios pareigos nevykdymą gali būti nubaustas⁸⁴.

Senajame BPK buvo nurodyta, kad nepilnametis nukentėjusysis šaukiamas pas ikiteisminio tyrimo pareigūną per savo tėvus ir kitus įstatyminius atstovus. Naujame BPK tokios nuostatos neliko. Tačiau galima siūlyti, kad būtų laikomasi šios tvarkos, jei tą leidžia bylos aplinkybės. Siųsdamas šaukimą vienam iš nepilnamečio tėvų ikiteisminio tyrimo pareigūnas nurodo jame, kad

⁸² Asmens pareigos. [žiūrėta 2009.10.20].<<http://www.manoteises.lt/index.php?lang=1&sid=478&tid=493>>.

⁸³ Ažubalytė, R.; Losis, E., Už procesinį pažeidimą taikytinos prievartos priemonės. *Socialinių mokslų studijos*: mokslo darbai. Mykolo Romerio universitetas 2009, 2(2), p. 211.

⁸⁴ Rimšelis, E., *Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006, p. 31.

nepilnametis privalo atvykti su vienu iš jo atstovų. Šiuo atveju jis iškviečia apklausai, kitam ikiteisminio tyrimo veiksmui ir nepilnametį, ir jo įstatyminį atstovą.

2.3. Nepilnamečio nukentėjusiojo atsakomybė baudžiamajame procese

Kadangi baudžiamajame procese (BPK 28 str. 3 d.) nukentėjusysis privalo duoti parodymus, jis prisiekia ir atsako už melagingus parodymus kaip liudytojas (BK 235 str.). Tačiau nepilnametis nukentėjęs, baudžiamajame procese neturintis deliktinio veiksnio, mano nuomone, už atsisakymą ar vengimą duoti parodymus, be svarbios priežasties neatvykstantis dalyvauti procese, nevykdantis ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro, ikiteisminio tyrimo teisėjo ar teismo teisėjų nurodymų ar trukdantis tirti bei nagrinėti baudžiamąją bylą, negali būti traukiamas atsakomybėn pagal BPK 163 str., o už melagingus parodymus gali būti traukiamas nuo 16 m. – baudžiamojon atsakomybėn pagal BK 235 str.⁸⁵.

⁸⁵ Gečienė S. Nusikaltimų aukų teisės. *Žmogaus teisės Lietuvoje*. Vilnius: Naujos sistemos.2005, p.247.

3. PROCESINĖS NEPILNAMEČIO NUKENTĖJUSIOJO TEISIŲ REALIZAVIMO GARANTIJOS

Baudžiamajame procese atstovavimo institutas numatytas tam, kad būtų tinkamai užtikrintas dalyvavimas, baudžiamajame procese neveiksnių, ribotai veikusių (dėl amžiaus, psichinių – fizinių trūkumų) ar turinčių kitokių sunkumų, galimybės. Be to, atstovą gali turėti ir visiškai veiksnus asmuo, tam, kad profesionaliai būtų užtikrinta jo teisių apsauga⁸⁶.

Atstovavimo institutas baudžiamajame procese turi nemažai bendro su atstovavimo institutu civiliniame procese. Atstovavimo instituto principai iš esmės yra bendri abiem teisės šakoms, atsižvelgiant į tas aplinkybes, kad baudžiamajame procese atstovavimas vyksta ne tik teisme, bet ir ikiteisminio tyrimo metu. Baudžiamajame procese dominuoja viešasis principas, kadangi nukentėjusiojo, taip pat jo atstovo statuso paskirtis baudžiamajame procese, teisių ir teisėtų interesų apsauga ir nusikaltimo sukeltų padarinių likvidavimo⁸⁷.

3.1. Nepilnamečio nukentėjusiojo įstatyminiai atstovai

Nukentėjusysis geriausiai gali apsaugoti ir tinkamai pasinaudoti savo teisėmis baudžiamajame procese turėdamas atstovą. Jam tokią teisę garantuoja BPK. Skiriamos dvi nepilnamečio nukentėjusiojo atstovavimo formos: atstovavimas pagal įstatymą ir atstovavimas pagal įgaliojimą (teisinis atstovavimas)⁸⁸.

Atstovais pagal įstatymą pripažįstami tik fiziniai asmenys, o ir patys įstatymai kartais skirtingai apibrėžia atstovus pagal įstatymą:

- Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodekse įtvirtinta, kad nepilnamečiams administracinės teisės pažeidimų bylose turi teisę atstovauti jų įstatyminiai atstovai (tėvai, įtėviai, globotojai, rūpintojai) (ATPK 274 str.);
- Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse vaiko atstovais pagal įstatymą nurodyti jo tėvai, įtėviai, globėjai ar rūpintojai (CK 3.157 str., 3.227 str., 3.240 str., 3.272 str.);
- Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse vaiko atstovais pagal įstatymą teisme nurodyti tėvai, įtėviai, globėjai ar rūpintojai (CPK 38 str.);

⁸⁶ Juzukonis, S., p. 99.

⁸⁷ Juzukonis, S., p. 99.

⁸⁸ Dapšys, A., p. 49.

- Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatyme nurodyta, kad, jei proceso šalis yra nepilnametis, jo interesams turi atstovauti jo atstovai pagal įstatymą (tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai) (ABTĮ 49 str.);
- Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse nustatyta, kad atstovais pagal įstatymą gali būti nepilnamečio tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai arba įstaigos, kuri globoja ar rūpinasi juo, įgalioti asmenys (BPK 53 str.);
- Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme teisėtai vaiko atstovais nurodyti tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai ir kiti asmenys, kurie pagal įstatymą ar kitą teisės aktą privalo rūpintis vaiku, jį auklėti, globoti, jam atstovauti, ginti jo teises ir teisėtus interesus (VTAPI 3 str.)⁸⁹.

Reikalavimas užtikrinti nepilnamečio vaiko teisę į tėvų ar kitų įstatyminių atstovų dalyvavimą procese, numatytas JT vaiko teisių konvencijoje⁹⁰, ši teisė minima ir kituose tarptautiniuose teisės aktuose (Pekino taisyklės⁹¹, ET Rekomendacijoje Nr. R(87)20⁹² ir kt.). JT vaiko teisių konvencijos 40 str. (2 d. „b“ p. „iii“ papunktis) ir Pekino taisyklių 15 str. 2 d. nustatytas vaiko tėvų ar globėjų pagal įstatymą arba *de facto* dalyvavimas teismo ar atitinkamame procese, kadangi jie gali pagelbėti vaikui suteikti naudingą emocinę paramą. Teismas ar kita kompetetinga institucija, siekianti apginti vaiko interesus, gali pareikalauti, kad tėvai ar globėjai atvyktų dalyvauti procese. Ši nuostata neturi būti taikoma, jeigu toks dalyvavimas prieštarautų vaiko interesams bei nesant jo sutikimo (Konvencijos 12 str.).

Pekino taisyklės⁹³ rekomenduoja, kad nepilnamečiui vaikui būtų užtikrinta teisė į tėvų ar kitų globėjų dalyvavimą visose proceso stadijose. Be to, turėta omenyje, kad konvencinė sąvoka „globėjas“ apima ne tik pagal įstatymą individualiai vaikui paskirtus globėjus, bet ir tuos, kurie *de facto* yra atsakingi už vaiką.

Vertinant BPK normas, reglamentuojančias nepilnamečio atstovavimą pagal įstatymą, galima teigti, kad jose iš esmės atsižvelgta į minėtas bei kitas tarptautinių teisės aktų nuostatas. Pagal BPK 53 str. 2 d. nepilnamečio nukentėjusiojo atstovais gali būti jo tėvai, įtėviai, globėjai, rūpintojai arba įstaigos, kuri globoja ir rūpinasi juo, įgaliotas asmuo.

⁸⁹ Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo vaikams problemos. Vaiko teisių apsaugos kontrolierės R. Šalaševičiūtės apibendrinimas 2008-02-06. p. 11-12.

⁹⁰ JT vaiko teisių konvencija

⁹¹ Standartinės minimalios nepilnamečių justicijos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės, 1985 m.).

⁹² Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R(87)20 Dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą. 1987.09.17.

⁹³ Pekino taisyklės

Kartu pažymėtina, kad normos, reglamentuojančios galimybę dalyvauti procese kitiems vaiko globėjams *de facto*, BPK nėra. Todėl tokios gyvenimo situacijos atvejais, kai dėl įvairių priežasčių netekusį tėvų globos bei rūpybos vaiką faktiškai globoja ir rūpinasi juo ne įstaiga, bet, pavyzdžiui, kiti šeimos nariai (giminaičiai, kiti asmenys, kurie oficialiai pagal įstatymą nėra paskirti globėjais (rūpintojais), tokiam vaikui, nors ir pripažintam nukentėjusiuoju, BPK normos šiuo metu negarantuoja teisės, kad jo faktiniai globėjai (rūpintojai) galėtų atstovauti jo interesams procese. Panašaus pobūdžio situacijų, kada įstatyminiai atstovai negali (arba negali tinkamai) atstovauti vaiko interesams, gyvenimo įvairovė pateikia ir daugiau, pavyzdžiui, situacija, kai tėvai labai sunkiai serga, turi itin sunkią negalią, išvykę į užsienį, yra žuvę ir t. t., tačiau BPK 53 str. 3 d. sumodeliuotas tik vienas galimas situacijos teisinis sprendimas – atsisakymas leisti atstovui pagal įstatymą dalyvauti procese, jeigu toks dalyvavimas prieštarautų atstovaujamo nepilnamečio interesams (interesų konfliktas), kartu užtikrinant, kad procese dalyvautų kitas įstatyminis atstovas. Nesant tokios galimybės, turi būti laikinai, kol bus išspręstas naujo atstovo pagal įstatymą klausimas, paskirtas bet koks kitas asmuo, galintis tinkamai atstovauti atstovaujamo asmens interesams.

Atsižvelgiant į tai, kad tokių spęstinių probleminių situacijų, kaip minėta, gali būti ir daugiau, būtų tikslinga papildyti BPK 53 str. nuostata, įteisinančia galimybę išimtiniais atvejais leisti faktiniam nepilnamečio vaiko globėjui (rūpintojui) dalyvauti procese kaip teisėtam atstovui (prilyginti jį įstatyminiam atstovui) arba sumodeliuoti šiame straipsnyje bendresnio pobūdžio normą, numatančią teisinius sprendimus, kurie užtikrintų tinkamą vaiko atstovavimą procese visais minėtais atvejais.

Pagal BPK 53 str. 3 d. atstovui pagal įstatymą, pateikusiam rašytinį ar žodinį prašymą, leidžiama dalyvauti procese, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas priima atitinkamą sprendimą (nutarimą, nutartį).

Priėmus tokį sprendimą, atstovas pagal įstatymą turi teisę dalyvauti procese su jo atstovaujamo asmeniu (nagrinėjamu atveju – nepilnametis nukentėjęsysis) ir padėti jam pasinaudoti įstatymo suteikiamomis teisėmis, t.y., ginti nepilnamečio interesus (BPK 53, 54 str.)⁹⁴.

Tačiau yra ir kita medalio pusė – vaiko atstovai nėra teisininkai profesionalai. Jų dalyvavimas neretai gali sukelti daugiau problemų nei naudos ikiteisminiam tyrimui. Tėvai (ar kiti atstovai) gali ne mažiau turėti baimių ir nerimo, kai vyksta ikiteisminis tyrimas. Kartais jie daugiau prašo supratimo, palaikymo iš pareigūno nei pats vaikas. Atstovai net gali piktybiškai sąmoningai

⁹⁴ Dapšys, A., p. 51.

trukdyti tyrimui. Vaikas būna išbartas, prigašdintas. Kartais būna, kad vaikas sutinka ir nori bendradarbiauti su pareigūnais tyrimo metu, bet tėvai užkerta kelią. Pavyzdžiui, vėluoja, iš viso neatveda, liepia tylėti ir pan.

Dėl aukščiau išvardintų priežasčių ikiteisminio tyrimo pareigūnas (ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro nutarimu ar teismo nutartimi) gali neleisti tėvams (ar kitiems atstovams) dalyvauti ikiteisminiame tyrime, jeigu tai prieštarauja nepilnamečio interesams. Nepilnamečių norai ir interesai gali būti skirtingi. Pasitaikantis noras – nedalyvauti apklausoje, nesusitikti su policija. Nepilnametis gali pareikšti įgeidžius ir norus, nenurodydamas aiškių motyvų. Tai dar nereiškia, kad pareigūnas turi jų paisyti. Pageidavimas nėra vaiko interesas, jeigu nenurodomi motyvai ar kitos svarbios priežastys. Interesas – platesnė sąvoka. Vaiko interesus nustato suaugusieji, kadangi vaikai dar negali visiškai nuspręsti, kokie jų interesai. Pavyzdžiui, vienas iš interesų yra tas, kad vaikas nepatirtų smurto, žeminimo, fizinių bausmių. Jeigu tėvai nurodo, kad su vaiku bus kalbama „fizinės jėgos kalba“, tai bus vaiko interesų pažeidimas. Pareigūnas gali neleisti tokiems atstovams dalyvauti. Dar vienas galimas interesas – laisvai reikšti savo valią ir nuomonę. Pavyzdžiui, nepilnametis nurodo, jog nenori, kad vienas iš jo atstovų dalyvautų apklausoje. Gal tėvas už parodymų davimą ikiteisminio tyrimo metu baudė sūnų ar dukrą, vertė duoti melagingus parodymus ir pan. Šis nepilnamečio interesas turi būti apgintas⁹⁵.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teisėjas turi užtikrinti, kad procese dalyvautų kitas atstovas pagal įstatymą, o kai tokios galimybės nėra, - laikinai, kol bus išspręstas naujo atstovo pagal įstatymą klausimas, paskirti atstovu bet kurį kitą asmenį, galintį tinkamai atstovauti nepilnamečio asmens interesams.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, atsižvelgdamas į vaiko interesus, turi siekti, kad atstovas būtų tinkamas. Sąvoka „tinkamas“ reiškia:

- bendradarbiaujantis su pareigūnu;
- nesunkiai pasiekiamas;
- suvokia tyrimo svarbą;
- nesukuria dirbtinių kliūčių;
- savo elgesiu nedaro žalos vaikui;
- padeda apklausos metu užduoti kai kuriuos svarbius klausimus;
- nepilnametis neprieštarauja jo dalyvavimui.

⁹⁵Grigutytė N., Čėsniėnė I., Karmaza E. ir kt. Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2006, p. 54-56.

Pareigūnas, susitikęs su tėvai ar kitais įstatyminiais atstovais, trumpai pakalbėjęs, paklausęs paties nepilnamečio, jau gali rinktis ir pareikšti rekomendacijas, kas turėtų jį atstovauti.

Literatūroje siūloma, kad kitas nepilnamečio atstovas baudžiamajame procese galėtų būti „patikėtinis“. Tai nepilnamečio atstovas, kuriuo vaikas pasitiki. Tai gali būti žmogus, nesantis tiesioginiu įstatyminiu atstovu – mokytojas, kaimynas, brolis, auklėtojas ir pan. Jeigu jis sutinka atstovauti vaikui, suderinus su tiesioginiais atstovais (tėvai, tėviai, globėjai, globos namų administracija duoda sutikimą raštu), galima jį kviesti į apklausą kaip atstovą. Patikėtinio dalyvavimas gali labai pagerinti ikiteisminio tyrimo procesą. Tiesiog jo fizinis buvimas apklausos metu, dėl ko nepilnametis jausis saugesnis ir nevienišas tarp suaugusiųjų, duoda teigiamų rezultatų. „Patikėtinio“ buvimas šalia padeda vaikui atsakinėti į klausimus, suteikia daugiau drąsos ir pasitikėjimo, psichologinio saugumo jausmą ir padeda išgyventi vairių teisinių procedūrų sukeltą stresą ir įtampą⁹⁶. Tokio patikėtinio suradimas pareigūnui būtų papildomas darbas. Tai nėra privaloma, bet tai pagerintų apklausos rezultatus. Pats nepilnametis įgytų daugiau pasitikėjimo teisėtvarkos pareigūnais, suprasdamas, kad čia stengiamasi ne tik tirti įvykį, bet atsižvelgiama ir į jo poreikius⁹⁷. Dabartiniame LR BPK „patikėtinio“ statusas nėra numatytas.

Atstovas pagal įstatymą, kaip proceso dalyvis, turi ne tik teises, bet ir pareigas. Jis privalo atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, teisėją ir teismą, proceso metu laikytis nustatytos tvarkos (BPK 54 str.).

Kita nepilnamečio nukentėjusiojo atstovavimo procese forma BPK įvardinta kaip atstovavimas pagal įgaliojimą (BPK 55, 56 str.). Įgaliotuoju atstovu laikomas asmuo, teikiantis teisinę pagalbą nukentėjusiajam (taip pat civiliniam ieškovui bei atsakovui), ginantis jo teises ir teisėtus interesus. Įgaliotuoju atstovu gali būti tik toks asmuo, kuris pagal išsilavinimą turi specialių teisinių žinių, t. y. advokatas (jo pavedimu – advokato padėjėjas), taip pat ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teisėjo leidimu – ir kitas aukštąjį teisinį išsilavinimą turintis asmuo, kurį proceso dalyvis (pvz., nepilnametis nukentėjusysis, jo įstatyminis atstovas) įgaliojo atstovauti savo interesams.

Nepilnamečio nukentėjusiojo atstovui leidžiama dalyvauti procese nuo jo pripažinimo nukentėjusiuoju (civiliniu ieškovu, atsakovu), kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras dėl atstovo dalyvavimo procese priima nutarimą, o teismas – nutartį.

⁹⁶ Grigutytė, N.; Valiukevičiūtė, J. Seksualinę prievartą patyrusių vaikų psichologinio saugumo užtikrinimas baudžiamąjo proceso metu. *Jurisprudencija*. 2006, 2(80):31.

⁹⁷ Grigutytė, N., Čėsniėnė I., Karmaza E. ir kt. Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2006, p. 54-56.

Įgaliotasis atstovas turi tas pačias teises, kaip ir jo atstovaujamas proceso dalyvis. Nukentėjusiojo atstovas turi teisę dalyvauti apklausoje bei visuose nukentėjusiojo prašymu atliekamuose proceso veiksmuose. Jis gali dalyvauti procese kartu su atstovaujamojo asmeniu arba vietoj jo.

Nukentėjusysis (civilinis ieškovas ar atsakovas) gali bet kuriuo metu atsisakyti atstovo paslaugų arba pasirinkti kitą atstovą (BPK 55 str. 3 d.).

Pagrindinės įgaliotojo atstovo pareigos: teikti atstovaujamojo asmeniui teisinę pagalbą bei atstovauti jo teisėms ir teisėtiems interesams, šaukiamas atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną, prokurorą, teisėją ir į teismą, proceso metu laikytis nustatytos tvarkos.

Pažymėtina taip pat, kad nepilnamečio nukentėjusiojo atstovas – advokatas gali būti paskirtas įstatymo, reglamentuojančio valstybės garantuojamos pagalbos taikymą, nustatyta tvarka (BPK 44, 55 str., 106 str. 5 d.).

Vertinant nepilnamečių interesų apsaugos požiūriu BPK normas (55 – 56 str.), reglamentuojančias teisinį atstovavimą, galima išvelgti ir kai kurių probleminių bei tobulintinų vietų.

Manytina, kad BPK 55 str. 2 d. nepagrįstai (t. y. ne vaiko interesais) ribojama (pareigūnų leidimu ar neleidimu) nukentėjusiojo (civilinio ieškovo bei atsakovo) teisė laisvai pasirinkti advokatą ar kitą asmenį, turintį atitinkamą išsilavinimą, atstovauti procese jo interesams ir teikti teisinę pagalbą. Todėl siūlytina pakeisti BPK 55 str. 2 d. taip, kad būtų užtikrinta nepilnamečiui nukentėjusiajam (arba jo atstovams) teisė laisvai pasirinkti advokatą ar kitą asmenį, turintį tinkamą teisinį išsilavinimą, kuris geriausiai atstovautų jo interesus. Be to, būtų tikslinga parengti ir įgyvendinti kompleksą teisinių ir organizacinių priemonių, skirtų advokatų specializacijai nepilnamečių bylose⁹⁸.

3.2. Specialistų dalyvavimas bylose, kuriose dalyvauja nepilnametis nukentėjusysis

Nors prieš vaikus gali būti padaromos įvairios nusikalstamos veikos, tačiau statistika rodo, kad įvairių rūšių smurtas prieš vaikus yra labiausiai paplitęs reiškinys mūsų visuomenėje. Daug vaikų patiria emocinį, seksualinį ar fizinį smurtą, kuris nėra užfiksuojamas, tačiau daro ne mažiau žalingą poveikį vaikų psichologijai ir vystymuisi.

⁹⁸Dapšys, A., p. 52.

Baudžiamojo proceso kodekso 89 str. numato asmenų, turinčių specialių žinių, kvietimą dalyvauti procese ir atlikti su juo susijusius veiksmus.

Asmenys, nuolat dirbantys su vaikais, paprastai yra bene pirmieji susiduriantys su smurto aukomis, ypač jeigu smurtas patiriamas šeimoje. Priklausomai nuo smurto pobūdžio ir sunkumo, tai gali būti pedagogai, socialiniai darbuotojai, gydytojai, teisėsaugos pareigūnai. Didžiausią prevencinį darbą mažinant smurtą gali atlikti gerai paruošti pedagogai, kurie su vaikais betarpiškai susiduria beveik kiekvieną dieną. Gydytojų ir teisėsaugos pareigūnų vaidmuo ne mažiau svarbus, tačiau jų darbo specifiška lemia kontaktus su jau nukentėjusiais nuo smurto vaikais, kurie su šiais specialistais yra priversti vėl iš naujo kalbėti apie patirtą smurtą ir išgyventi neigiamas emocijas.

Siekiant užtikrinti nepilnamečio procesines garantijas, BPK leidžia kviešti specialistus. Jie procese gali teikti išvadą arba dalyvauti procesiniuose veiksmuose. Specialisto teisės ir pareigos reglamentuotos BPK 89, 90 str., taip pat specialiose normose – pvz., 186 str. .

Tačiau psichologinėje ar kriminalistinėje literatūroje specialisto pareigos yra analizuojamos išplėstai. Siekiant išvengti sunkumų vaiko apklausų metu, apklausa ir kiti procesiniai veiksmai turi būti atliekami atitinkamai parengtų specialistų, kurie privalo atsižvelgti į pagarbą vaiko poreikiams ir visapusišką jų analizę. Specialistai turi būti atitinkamai apmokyti ir turėti supratimą apie minėtus skirtumus. Specialistai ir kiti baudžiamojo proceso dalyviai turi taikyti visas turimas priemones, siekiant, kad vaikas – nusikaltimo auka ir liudininkas galėtų išreikšti savo nuomonę, taip pat abejones, baimę dėl jų dalyvavimo baudžiamajame procese. Taigi čia būtina:

- a) užtikrinti vaikų konsultavimą, esant būtinumui, naudoti visą įmanomą informaciją (19 punktas);
- b) užtikrinti vaikams turėtą galimybę laisvai ir savo nuožiūra beteikti mintis, pastabas, abejones dėl baudžiamajame procese nagrinėjamų aplinkybių, nuogastavimus dėl galimo pasikėsimo iš kaltinamo asmens, taip pat dėl jiems parankaus parodymų davimo;
- c) tinkamai atsižvelgti į vaiko nuomonę ir baimes, o jei (jų negalima išsklaidyti) jos nepasitvirtina, nėra pagrįstos, tada imtis priemonių, kuriomis vaikui išaiškinamos jo neramumo priežastys, nuomonės pagrįstumas⁹⁹.

Vaikai – nusikaltimų aukos ir liudininkai, atitinkamais atvejais jų šeimos nariai turi gauti pagalbą, kurią teikia tinkamai paruošti specialistai. Kalbama apie pagalbines finansines, teisines, konsultacines, medicinines, pedagogines paslaugas, fizinės ir psichologinės paramos tarnybas būtinas vaiko integracijai. Suteikdami pagalbą vaikams – nusikaltimų aukoms ir liudininkams

⁹⁹ JT Ekonominės ir Socialinės tarybos 2005 m. liepos 22 d. rezoliucija Nr. E/CN.15/2005/14/“Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairės“.

specialistai turi imtis visų priemonių, kuriomis būtų užtikrintas pagalbos koordinavimas, siekiant, kad vaikas nepatirtų nepagrįstai didelio poveikio. Vaikai turi gauti pagalbą iš asmenų, užtikrinančių šio pobūdžio veiklas, t. y. specialistų, iki tol, kol yra paslaugų, pagalbos poreikis, t. y. vaikas negali būti paliktas be „priežiūros“. Specialistai (plačiaja prasme) privalo įdiegti ir įgyvendinti priemones, kurios palengvintų vaikų parodymų davimą, o taip pat bendravimą ir procesinių priemonių supratimą, t. y. viską, kas vyksta ikiteisminio ir teismo nagrinėjimo metu. Tokios priemonės būtų:

- a) specialistų, teikiančių vaikams – nusikaltimų aukoms ir liudininkams buvimas, t. y. atitinkamos paramos ir pagalbos sistemos buvimas, ypatingų vaikų poreikių apskaita (registracija);
- b) vaiko palydos paslauga proceso metu, t. y. duodant parodymus, apklausų metu. Tai asmenys, teikiantys paramą, tarp jų specialistai ir atitinkami šeimos nariai, taip pat specialistai bendraujantys su šeimos nariais;
- c) teismo nagrinėjimo metu būtinas globėjų dalyvavimas, užtikrinantis vaiko interesų apsaugą.

Specialistai privalo imtis prevencinių priemonių, kad nekiltų sudėtingų situacijų paieškos, ikiteisminio tyrimo bei teismo nagrinėjimo etapuose, siekiant užtikrinti vaikų teisėtus interesus¹⁰⁰.

Atsižvelgdami į vaikų poreikius, visi proceso subjektai privalo atitinkamai elgtis su vaikais – nusikaltimų aukomis ir liudininkais:

- a) užtikrinti vaiko paramą, lydint jį viso baudžiamojo proceso metu, kai tai būtina siekiant maksimalios vaiko teisių apsaugos;
- b) užtikrinti aiškumą dėl atliekamo baudžiamojo proceso, formuojant vaiko suvokimą apie tai, kas vyksta proceso metu, siekti maksimalaus aiškumo. Vaiko dalyvavimą teisminiame nagrinėjime bei apklausose būtina iš anksto suplanuoti ir stengtis, kad būtų nepertraukiamas vaiko ryšys su specialistais;
- c) naudoti vaiko interesus užtikrinančias priemones, įskaitant ir specialiai įrengtus vaiko apklausų kambarius, taip pat specialias tarpžinybines institucijas, nestandartines teismo patalpas, kuriose vaikai jaustųsi saugiai. Taip pat būtina nustatyti tinkamą bylos nagrinėjimo laiką, pertraukas, kurios daromos atsižvelgiant į vaiko amžių bei brandą. Be to būtina nustatyti procedūras, kurios numato vaiko iškvietimą teisminei apklausai tik tada, kai tai būtina ir taikant kitas priemones, palengvinančias vaiko parodymų davimą.

¹⁰⁰ JT Ekonominės ir Socialinės tarybos 2005 m. liepos 22 d. rezoliucija Nr. E/CN.15/2005/14/“Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairės“.

BP atliekantys pareigūnai turėtų taikyti šias priemones:

- a) riboti apklausų skaičių. Turi būti naudojamos specialios apklausos procedūros, kurios leistų sumažinti vaiko apklausų, kitų procesinių veiksmų, teisminių posėdžių skaičių, taip pat atsisakyta nebūtinų procedūrų, kartu naudojant iš anksto fiksuotą informaciją, pvz., vaizdo įrašą;
- b) riboti perteklinių kontaktų su pažeidėju, jo atstovais, gynėju, taip pat su kitais asmenimis, neturinčiais tiesioginio ryšio su baudžiamuoju procesu, skaičių. Specialistai turėtų užtikrinti vaiko apsaugą, ypač tokių procesinių veiksmų atvejais, kaip akistata (kryžminė apklausa). Visais atvejais, kai tai būtina ir įmanoma, vaiko apklausa ir jo išklausymas teisme turi būti atliekamas teisės pažeidėjui nesant, turi būti numatytos atskiros laukimo ir apklausos patalpos;
- c) apklausų metu užtikrinti vaiko interesų apsaugą, taip pat sudaryti galimybę teisminės priežiūros priemonių vykdymui, siekiant liudijamo proceso palengvinimo ir įbauginimo tikimybės sumažinimo, pvz., naudojant pagalbines apklausos priemones ar naudojantis ekspertų – psichologų paslaugomis.

Specialistai, kontaktuojantys su vaiku ir įtariantys, kad vaikui, kuris yra nukentėjęs, buvo, yra daroma arba gali būti padaryta žala, privalo apie tai informuoti kompetentingus organus¹⁰¹. Kaip jau minėta, nuo 2009 m. sausio 01 dienos įsigaliojusią BPK 186 str. 5 d. pataisą jaunesnio kaip aštuoniolikos metų liudytojo ar nukentėjusiojo apklausoje proceso dalyvių *prašymu* arba ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnių kaip aštuoniolikos metų liudytojo arba nukentėjusiojo apklausą privalo būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie padeda apklausti nepilnamečių, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą (LR BPK 186 str. 5 d.). VTAT atstovai gali dalyvauti visose civilinėse, administracinėse ir baudžiamosiose bylose, kurių proceso dalyviai yra nepilnamečiai, kadangi šiose bylose sprendžiami klausimai yra vienaip ar kitaip susiję, turi įtakos jose dalyvaujančių asmenų teisėtiems interesams.

Tačiau reali situacija rodo visai ką kita. Iki šiol dar nėra tikslaus atsakymo į klausimą, ką veikia vaiko teisių apsaugos tarnybos specialistai nepilnamečių apklausose. Dažniausiai, ėmęsis iniciatyvos VTAT specialistas, ikiteisminio tyrimo pareigūno būna pastatomas „į vietą“, kad netrukdytų darbui. Dažniausiai tokio specialisto darbas apsiriboja tik fiziniu sėdėjimu ir protokolo pasirašymu, nes ir pačiam VTAT darbuotojui yra neaiškus jo vaidmuo baudžiamajame procese.

¹⁰¹ JT Ekonominės ir Socialinės tarybos 2005 m. liepos 22 d. rezoliucija Nr. E/CN.15/2005/14/“Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairės“.

Pagal BPK 186 str. 5 d. specialistas privalomai kviečiamas tik proceso dalyvių arba ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva. Tada iškyla klausimas, o jei niekas iniciatyvos neparodo, tai, vadinasi vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas į nukentėjusiojo apklausą ir nebus pakviestas.

Dirbant su nepilnamečiais, dažnai kyla įvairių klausimų: ar gali vaikas prisiminti įvykius, ar suprato kas atsitiko, kokią įtaką padarė nepilnamečio parodymams kiti žmonės, ar krizinėje situacijoje galėjo save kontroliuoti, ar galėjo pasipriešinti užpuolimui, ar duoda teisingus parodymus, ar linkęs fantazuoti. Į tokius klausimus atsakyti gali padėti psichologas ar psichiatras.

Psichologai ar psichiatrai ikiteisminiame tyrime ir teisme gali dalyvauti dviem statusais. Jie gali būti kviečiami kaip ekspertai (Teisingumo ministerija tvirtina ekspertų sąrašą) arba kaip specialistai. Nors BPK, kaip minėta, numato tik išvadų pateikimą (BPK 89 str. 1 d.) arba ekspertizės atlikimą, literatūroje siūloma, kad psichologas ar psichiatras gali būti kviečiamas labai įvairioms užduotims. Jis gali:

- įvertinti vaiko gebėjimus pagal klausimus, kuriuos pateikia ikiteisminio tyrimo pareigūnas;
- įvertinti jau pateiktus ir užfiksuotus nepilnamečio parodymus;
- stebėti nepilnametį apklausos metu, vėliau pateikti stebėjimo rezultatų išvadas;
- pateikti bendrą situacijos įvertinimą apie vaiką, tam tikras problemas, tipinius elgesio būdus;
- padėti apklausti (galimos įvairios formos: psichologas apklausia stebint ikiteisminio tyrimo pareigūnams; psichologas pateikia tam tikrus papildomus klausimus).

Psichologas padėtų atsakyti į tokius klausimus, kaip:

- kokie yra bendri nepilnamečio ar mažamečio intelektiniai gebėjimai duoti parodymus?
- ar mažametis arba nepilnametis suvokė, kas su juo buvo daroma?
- ar galėjo pasipriešinti nusikalstamiems veiksams prieš jį?
- kokia emocinė būseną buvo nusikaltimo metu?
- ar mažametis arba nepilnametis gali reikšti savo nuomonę dabartiniu tyrimo metu?
- ar yra įtaigus, linkęs fantazuoti, ar kiti gali įkalbėti tam tikrą informaciją?

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas nėra psichologijos žinovas. Geriausiai, jei pareigūnas, prieš formuodamas specialistui užduotį, pasitartų su psichologu ar psichiatru, kaip formuluoti klausimus¹⁰².

¹⁰² Grigutyte, N., *et al*, Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. p. 60-62.

O realiausia pagalba nepilnamečiui baudžiamojo proceso metu, psichologų teigimu, tai yra buvimas šalia, patarimai, palaikymas nemalonių apklausų metu, kad nebūtų traumuojama nepilnamečio psichika, kad nepatirtų antrinės viktimizacijos.

Taigi baigiant šį skyrių, siūlytina išplėsti specialisto vaidmenį baudžiamajame procese, numatant, kad specialistas galėtų nepilnamečių nukentėjusį „lydėti“ viso proceso metu.

3.3. Prokuroro įgaliojimai bylose, kuriose dalyvauja nepilnamečiai nukentėjusysis

Lietuvos Respublikos Konstitucijos 118 str. įtvirtintas prokuroro institutas yra siejamas su asmens konstitucine teise į tinkamą teisinį procesą, kitomis konstitucinėmis vertybėmis. Pabrėžtina, kad iš Konstitucijos 118 str. 2 dalies nuostatos, jog prokuroras įstatymo nustatytais atvejais gina asmens, visuomenės ir valstybės teises bei teisėtus interesus, įstatymų leidėjui kyla pareiga įstatymu nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kad prokuroras iš tikrųjų galėtų ir privalėtų ginti asmens, visuomenės ir valstybės teises bei teisėtus interesus: visais atvejais, kai asmens, visuomenės ar valstybės teisės bei teisėti interesai buvo pažeisti, yra pažeidžiami arba kėsinamasi juos pažeisti, turi būti užtikrinta veiksminga tokių teisių bei teisėtų interesų apsauga ir gynimas, *inter alia* nuo nusikalstamų kėsinių¹⁰³.

Lietuvos Respublika Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. kovo 12 d. nutarimu Nr. I-1136 „Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie tarptautinių žmogaus teisių chartijos dokumentų“¹⁰⁴ prisijungė prie Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos, kurią Suvienytųjų Tarybų Organizacijos Generalinė Asamblėja priėmė 1948 m. gruodžio 10d. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos¹⁰⁵ 6 str. teigiama, kad kiekvienas, kad ir kur būtų, turi teisę būti pripažintas teisiniu santykių subjektu. Ši nuostata gali būti laikoma viena kertinių, kalbant apie žmogaus teisių gynimą, t. y. panašios nuostatos yra atkartotos daugelyje tarptautinių bei nacionalinės teisės aktų, reglamentuojančių žmogaus teisių ir laisvių apsaugos nuostatas. Galimybė būti teisiniu santykių subjektu iš esmės reiškia tai, kad tais atvejais, kai asmuo dėl įvairių priežasčių (amžiaus, ligos, negalios ir pan.) negali pats tinkamai įgyvendinti savo teisių ir pareigų bei apginti savo teisėtų interesų, privalo egzistuoti teisinis mechanizmas, užtikrinantis jo pamatinių teisių ir laisvių apsaugą. Tam ir yra prokuroro, ginančio viešąjį interesą, institutas, kurio viena iš dalių – apginti socialiai

¹⁰³ Konstitucinio teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas byloje Nr. 45/02.

¹⁰⁴ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos 1991 m. kovo 12 d. Nutarimu Nr. I-II36 „Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie tarptautinių žmogaus teisių chartijos dokumentų“.

¹⁰⁵ Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.

pažeidžiamų asmenų teises ir teisėtus interesus. Prokuroras turi ne tik teisę, bet ir pareigą pareikšti ieškinį, kad būtų apginti visuomenės saugomi interesai. Pažymėtina, kad nepaisant kai kurių teisės normų dispozityvumo, prokuroro uždavinys reikšti ieškinį dėl socialiai saugomo asmens apsaugos esant juridiniam pagrindui turėtų vertinamas ne kaip teisė, o pareiga, kuri visais atvejais privalo būti tinkamai, visapusiškai ir laikantis teisės aktų reikalavimų įgyvendinta¹⁰⁶.

Prokuroras kovoje su prievarta prieš vaikus naudoja baudžiamosios ir civilinės teisės priemones. Baudžiamosios teisės priemonės yra naudojamos tais atvejais, kai prokuroras gauna duomenų, kad buvo padaryta nusikalstama veika. Tada prokuroras pradeda ikiteisminį tyrimą, kurį atlieka pats ar jį paveda atlikti ikiteisminio tyrimo įstaigai. Prokuroras, pradėjęs ikiteisminį tyrimą, imasi visų įstatymo numatytų priemonių, kad per trumpiausią kodekso nustatytą laiką būtų atliktas tyrimas ir atskleista nusikalstama veika. Taip pat prokuroras Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka imasi priemonių apginti vaiko interesus baudžiamajame procese – įstatymo numatytais atvejais užtikrina nukentėjusiojo nepilnamečio atstovo dalyvavimą nepilnamečio apklausoje, savo iniciatyva gali į nukentėjusiojo nepilnamečio apklausą kviesti valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovą arba psichologą, kurie padeda apklausti nepilnametį, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą.

Baudžiamojo proceso kodekse nustatyta tvarka prokuroras gali pats paskirti arba kreiptis į teismą, kad smurtą prieš nepilnametį pavartojusiam įtariamajam būtų paskirtos procesinės prievartos priemonės. Prokuroras vadovauja ikiteisminiam tyrimui, atlikus ikiteisminį tyrimą priima sprendimą dėl bylos perdavimo į teismą, o teisme palaiko valstybinį kaltinimą, taip pat vaiko interesais pareiškia ieškinį dėl žalos atlyginimo¹⁰⁷.

Kalbant apie privataus ir viešo – privataus kaltinimo bylas, išimtiniais atvejais ikiteisminis tyrimas gali būti pradėdamas ir prokuroro reikalavimu. Pavyzdžiui, kai pavartojus smurtą prieš nepilnametį, ypač mažametį, buvo padaryta nusikalstama veika, dėl kurios baudžiamasis procesas gali būti pradėtas tik gavus nukentėjusiojo skundą ar jo teisėto atstovo pareiškimą, o nukentėjusysis dėl nepilnametystės neįstengia ginti savo teisių ir teisėtų interesų (BPK 167 str. 2 d.). Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas 2006 m. sausio 16 d. nutarime įtvirtina *„nekvestionuojamą pareigą pradėti baudžiamąjį procesą visais atvejais, kai nusikalstama veika padaryta žala asmeniui, kuris apskritai negali (pats arba per teisėtą savo atstovą) išreikšti valios ginti savo teisėtus interesus*

¹⁰⁶ Lietuvos Respublikos generalinė prokuratūra „Apibendrinamoji pažyma dėl 2008 m pirmą pusmetį pateiktų prokurorų procesinių dokumentų, parengtų ginant socialiai saugomų asmenų teises ir teisėtus interesus, ir jų naginėjimo teismuose rezultatai“ 2008 m spalio 9 d. Nr. 13.13-6, Vilnius

¹⁰⁷ Šimkūnaitė I. Kaip prokuroras kovoja su prievarta prieš vaikus? [2009.11.02]. <<http://www.prokuraturos.lt/Naujienos/Prokurorokomentaras/tabid/69/ItemID/367.Def...>>

*ir (arba) negali (pats arba per teisėtą savo atstovą) atlikti tam tikrų veiksmų (imtis kitų priemonių), kuriais šiuos savo teisėtus interesus imtųsi ginti, - nesvarbu, yra ar nėra nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas*¹⁰⁸. Kai nėra gautas skundas, pareiškimas ar pranešimas apie nusikalstamą veiką, tačiau iš viešosios informacijos matyti, kad prieš nepilnamečius galėjo būti panaudotas smurtas, apie tai turi būti informuojamas prokuroras¹⁰⁹, kuris savo ruožtu esant pagrindui turi pareigą pradėti ikiteisminį tyrimą.

¹⁰⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo nutarimas, 2006 m. sausio 16 d. p. 49.

¹⁰⁹ Ažubalytė R., *et al*, Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. p. 6.

IŠVADOS

1. Atsižvelgiant į asmenų lygybės principą, galima konstatuoti, kad vaikui (nepilnamečiui) pripažįstamos ir ginamos visos teisės ir laisvės, numatytos pilnamečiams asmenims. Tačiau įvertinus nepilnamečio psichinę, socialinę bei fizinę brandą, pripažįstama, kad nepilnamečiui, jei jis tampa baudžiamojo proceso dalyviu – įtariamuoju (kaltinamuoju), nukentėjusiuoju, liudytoju – gali būti nustatytas skirtingas teisinis reguliavimas, nei tą patį baudžiamąjį procesinį statusą turinčiam pilnamečiam asmeniui. Taigi būtent amžius ir socialinė branda yra specifinių baudžiamojo proceso normų taikymo pagrindas.
2. Literatūros ir įstatymų analizė leidžia daryti išvadą, kad baudžiamojo proceso dalyvio procesinis teisnumas sutampa su procesinio veiksnio atsiradimu – tai nukentėjusiojo statuso įgijimas, kurio faktinis pagrindas – tai faktas, kad nusikalstama veika asmeniui padaryta žala, juridinis pagrindas – teisėsaugos institucijos pareigūno arba teisėjo priimtas sprendimas, pripažinti asmenį nukentėjusiuoju. Nuo nutarimo ar nutarties priėmimo nusikaltimo auka įgyja nukentėjusiojo statusą.
3. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisių analizė leido išskirti pagrindinius institutus, per kuriuos galima realizuoti jo teises: tinkamas atstovavimas ir teisinė pagalba; žalos atlyginimą, žalos atkyginimas; duomenų apie nepilnamečių nukentėjusiųjų konfidencialumas; specifinė nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklausa.
4. Dėl nevisiškos brandos ir galėjimo realizuoti savo teises baudžiamajame procese, nepilnamečiui nukentėjusiajam numatomos papildomos procesinės garantijos: įstatyminio atstovo dalyvavimas, specialisto dalyvavimas ir papildomi prokuroro įgaliojimai procese, kuriame dalyvauja nepilnamečiai nukentėjusysis.
5. Įstatyminis atstovas – tai fizinis asmuo, kuris ikiteisminio pareigūno, prokuroro ar teismo sprendimu, tampa atstovu pagal įstatymą ir turi teisę dalyvauti procese su jo atstovaujama asmeniu ir padeda jam naudotis visomis įstatymo suteiktomis teisėmis ir gina jo interesus. Siekiant užtikrinti realų nepilnamečio nukentėjusiojo teisių atstovavimą, kai įstatyminis atstovas dėl įvairių priežasčių negali dalyvauti, siūlytina leisti procese dalyvauti faktiniam globėjui.
6. Siekiant užtikrinti saugią ir tinkamą aplinką dalyvaujant baudžiamojo proceso veiksmuose, BPK leidžia į nepilnamečių nukentėjusiųjų apklausas kviesti specialistą: VTAT atstovą arba psichologą. Literatūros analizė leidžia daryti išvadą, kad kompetentingo vaikų specialisto dalyvavimas turi būti privalomas.

7. Prokuroras bylose, kuriose dalyvauja nepilnamečiai nukentėjusieji, privalo pradėti ikiteisminį tyrimą, vaiko interesais pareikšti civilinį ieškinį dėl žalos atlyginimo, užtikrinti nukentėjusiojo nepilnamečio atstovo dalyvavimą procese.

PASIŪLYMAI

- 1) Siekiant dar labiau užtikrinti vaiko teisę į saugų procesą, siūlytina į atstovų sąrašą įtraukti „patikėtinį“. Tai būtų asmuo, kuriuo nepilnametis pasitiki - mokytojas, brolis, sesuo, auklėtojas, kuris, jo paties sutikimu, taip pat raštu suderinus su vaiko įstatymiais atstovais, gali būtų kviečiamas dalyvauti proceso veiksmuose kaip nepilnamečio nukentėjusiojo atstovas.
- 2) Siekiant užtikrinti nepilnamečio nukentėjusiojo teisę į tinkamą teisinį atstovavimą siūlytina BPK 55 str. papildyti 5 d. išdėstant ją taip: „Jeigu nepilnametis nukentėjęs nėra pasikvietęs gynėjo arba jo pavedimu ar sutikimu nėra pakvietę kiti asmenys, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teismas privalo pranešti valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo baudžiamosiose bylose koordinatoriui apie tai, kad nepilnamečiui nukentėjusiajam būtinas įgaliotasis atstovas (advokatas), ir parinktą advokatą paskirti“.
- 3) Siūlytina aiškiau reglamentuoti specialisto (VTAT pareigūno arba psichologo) dalyvavimą baudžiamajame procese. BPK 186 str. 5 d. numatyta, kad VTAT atstovas ar psichologas dalyvauja apklausoje, tik jeigu pareiškiamas proceso dalyvių pageidavimas. Siekiant užtikrinti nepilnamečių nukentėjusiųjų teisę į tinkamą procesą, siūlytina numatyti, kad vaiko teisių apsaugos tarnybos atstovo, psichologo ar kito reikiamo specialisto dalyvavimas vaiko apklausoje būtų privalomas.

Apibendrinant darbą galima teigti, kad darbo hipotezė - netinkamai reglamentuoti ir aiškinami nepilnamečio nukentėjusiojo teisinio statuso elementai gali lemti nepilnamečio teisių pažeidimus – pasitvirtino.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Monografijos

1. Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Vilnius: Registrų centras, 2009.
2. Juzukonis, S. *Nukentėjusiojo teisių apsauga baudžiamajame procese*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2002.
3. Rimšelis, E. *Esminiai baudžiamojo proceso teisės pažeidimai: samprata, vertinimas ir procesiniai padariniai*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
4. Sagatys, G. *Vaiko teisė į šeimos ryšius: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos įgyvendinimas Lietuvoje*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
5. Vaškeliėnė, R. *Smurto prieš vaikus priežasčių ir pasekmių analizė*. Magistro darbas. Vilnius: Pedagoginis universitetas, 2006.
6. Сарсенбаев, Т. Е. *Теория и практика охраны прав и законных интересов беспомощных жертв преступления в досудебном производстве*. Москва: Юрлитинформ, 2005.

Straipsniai iš knygų, mokslo darbų rinkinių ir konferencijų medžiagos

7. Andriukaitis, G. Asmenų nediskriminavimo teisė: Europos Sąjungos teisės standartų įgyvendinimas Lietuvos teisės sistemoje. Vilnius : Lietuvos žmogaus teisių centras, 2007.
8. Ažubalytė, R.; Ancelis, P.; Burda, R. Teisinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius, 2005.
9. Beinoravičius, D. ir kt. Nepilnamečių justicija Lietuvoje. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras*. Vilnius: Teisės institutas, 1998.
10. Dapšys, A.; Sakalauskas, G.; Valeckaitė, V. Teisinė bazė smurtą patyrusių vaikų reabilitacijos koncepcijai įgyvendinti. *Teisės aktų analizė, išvados ir pasiūlymai*. Vilnius: Teisės institutas, 2005.
11. Gečienė, S. Nusikaltimų aukų teisės. *Žmogaus teisės Lietuvoje*. Vilnius: Naujos sistemos, 2005.

12. Grigutytė, N.; Čėsniėnė, I.; Karmaza, E. ir kt. Psichologinės rekomendacijos ikiteisminio tyrimo pareigūnams, dirbantiems su nepilnamečiais. Vilnius: Vidaus reikalų ministerija, 2006.
13. Kietytė, L. Vaikų teisės. *Žmogaus teisės Lietuvoje*. Vilnius: Naujos sistemos, 2005.
14. Litvinskienė, J. T. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisių gynimas baudžiamajame procese. *Tu gali man padėti. Metodinės rekomendacijos specialistams, dirbantiems su prievartą patyrusiais vaikais*. Vilnius: Atviros Lietuvos fondas, 2004.
15. Mickevičius, D. Vaiko apklausa – perspektyvos Lietuvoje. *Tarptautinė konferencija „Kaip šiandien Lietuva padeda vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinės prievartos“*, vykusios 2007 m. gegužės 11 d. Vilniuje.
16. Ramanauskienė, V. Institucijų bendradarbiavimas seksualinių nusikaltimų prieš vaikus tyrimuose. *Tarptautinė konferencija „Kaip šiandien Lietuva padeda vaikams, nukentėjusiems nuo seksualinės prievartos“*, vykusios 2007 m. gegužės 11 d. Vilniuje.

Moksliniai straipsniai

17. Ancelis, P.; Juzukonis, S. Nukentėjusiojo sąvoka Lietuvos ir kitų valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2003, 35(27): 99-107.
18. Ažubalytė, R. Nukentėjusiojo teisėtų interesų ir teisių realizavimas baigiant ikiteisminį tyrimą. *Jurisprudencija*. 2005, 70(62):119-125.
19. Ažubalytė, R.; Losis, E. Už procesinį pažeidimą taikytinos prievartos priemonės. *Socialinių mokslų studijos*. 2009, 2(2): 207-223.
20. Grigutytė, N.; Valiukevičiūtė, J. Seksualinę prievartą patyrusių vaikų psichologinio saugumo užtikrinimas baudžiamojo proceso metu. *Jurisprudencija*. 2006, 2(80): 24-33.
21. Grinevičiūtė, K. Vaikas ir šeima kaip baudžiamojo įstatymo saugomos vertybės. *Jurisprudencija*. 2007, 8(98): 81-88.
22. Kuklianskis, S.; Juzukonis, S. Nukentėjusiojo statuso problema baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2001, 19(11): 180-189.
23. Rimšelis, E. Baudžiamojo proceso teisės pažeidimas: samprata ir sudėtis. *Jurisprudencija*. 2006, 6(84): 78-84.
24. Stripeikienė, J. Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema. *Jurisprudencija*. 2003, 42(34): 12-17.

25. Uscila, R. Nusikaltimo aukų socialinė ir teisinė apsauga Lietuvoje: padėties vertinimas. *Jurisprudencija*. 2004, 59(51): 16-25.

Lietuvos Respublikos teismų praktika

26. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus Baudžiamojo proceso kodekso normų, reglamentuojančių įrodinėjimą, taikymo teismų praktikos apžvalga. 2008 m. birželio 28 d.
27. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. spalio 10 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr.2K-532/2006.
28. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. balandžio 03 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr.2K-252/2007.
29. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. kovo 20 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr.2K-209/2007.
30. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. gruodžio 18 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr.2K-809/2007.
31. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2005 m. gruodžio 13 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr.2K-649/2005.
32. Lietuvos Aukščiausiojo teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. vasario 12 d. kasacinė nutartis baudžiamojoje byloje Nr.2K-121/2008.
33. Lietuvos Konstitucinio teismo 2006 m. sausio 16 nutarimas byloje Nr. 45/02.
34. Teisiamajame posėdyje neapklaustų liudytojų (nukentėjusiųjų) parodymų naudojimas apkaltinamojo nuosprendžio išvadoms pagrįsti (II). *Teismų praktika*. 2007, Nr. 26.

Elektroniniai leidiniai

35. Asmens pareigos. *Mano teisės* [interaktyvus]. Vilnius, [žiūrėta 2009-10-20]. <<http://www.manoteises.lt/index.php?lang=1&sid=478&tid=493>>.
36. Šimkūnaitė, I. Kaip prokuroras kovoja su prievarta prieš vaikus? *Lietuvos Respublikos prokuratūra. Prokuroro komentaras* [interaktyvus]. Vilnius, [žiūrėta 2009-11-02]. <<http://www.prokuraturos.lt/Naujienos/Prokurorokomentaras/tabid/69/ItemID/367.Def...>>.

37. Teismuose bus įrengti 25 nepilnamečių apklausos kambariai. *ATN.LT* [interaktyvus]. Vilnius, [žiūrėta 2008-09-23]. <<http://kriminalai.atn.lt/straipsnis/4369/lietuvos-teismuose-bus-irengti-nepilnameciu-apklauso-kambariai>>.
38. Uscila, R. Juvenalinė viktimologija. Vaikų viktimizacija Lietuvoje. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras* [interaktyvus]. Vilnius, [žiūrėta 2008-09-24]. <http://www.nplc.lt/sena/nj/projektas/metodika/rokas_uscila_vaiku_viktimizacija.doc>.
39. Uscila, R. Nukentėjusiojo vaiko teisinė padėtis baudžiamojoje justicijoje. *Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras* [interaktyvus]. [žiūrėta 2008-10-01]. <<http://www.nplc.lt/nj/projektas/metodika.htm>>.
40. Жеребятъев, И. В. Личность потерпевшего в современном уголовном судопроизводстве России. Монография.-Оренбург: РИК ГОУ ОГУ, 2004.-220 с. [žiūrėta 2008-09-24]. <<http://kalinovsky-k.narod.ru/b/gerebjatev/z.htm>>.
41. Конин, В.В.; Шинкарева, К. П. Некоторые проблемные вопросы защиты прав потерпевших от преступления в Российском уголовном процессе. Научно-методический сборник. Часть 2. Калининград. КПИ ФСБ РФ. 2005. 0,25 п. л. [žiūrėta 2008-09-24]. <<http://kalinovsky-k.narod.ru/b/st/konin2005-3htm>>
42. Савич, О. Д. Право на юридическую помощь в уголовном процессе. Афтореф. ...дисс. канд. юрид. наук. Минск. 2006. [žiūrėta 2008-09-24]. <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/b.avtoref/savich_2006.htm>.
43. Тертышник, В.; Тертышник, А. Проблемы защиты прав потерпевшего в уголовном процессе Украины и России. *Право и политика* [interaktyvus]. 2003, Nr. 11., С. 83-88. [žiūrėta 2008-09-24]. <http://kalinovsky-k.narod.ru/b/st/tertyshnik_2003.htm>.

Lietuvos Respublikos teisės aktai

44. Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. *Valstybės žinios*. 1985, Nr. 1-1 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
45. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie tarptautinių žmogaus teisių chartijos dokumentų. *Valstybės žinios*. 1991, Nr. I-1136.
46. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
47. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.

48. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 73-3084.
49. Lietuvos Respublikos Generalinės prokuratūros Apibendrinamoji pažyma dėl 2008 m. pirmą pusmetį pateiktų prokurorų procesinių dokumentų, parengtų ginant socialiai saugomų asmenų teises ir teisėtus interesus, ir jų nagrinėjimo teismuose rezultatai. 2008, Nr. 13.13-6.
50. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
51. Lietuvos Respublikos Smurtiniais nusikaltimais padarytos žalos kompensavimo įstatymo pakeitimo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 137-5387.
52. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. *Valstybės žinios*. 1996, Nr. 33-807 (su vėlesniais pakeitimais).
53. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Dėl nacionalinių smurto prieš vaikus prevencijos ir pagalbos vaikams 2008-2010 metų programos patvirtinimo. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 392.

Europos Sąjungos teisės aktai

54. Europos Sąjungos Taryba, 2009 m. kovo 26 d. Tarybos pamatinis sprendimas dėl prekybos žmonėmis prevencijos, kovos su ja ir aukų apsaugos, kuriuo panaikinamas Pamatinis sprendimas 2002/629/TVR. [2009].
55. Europos Sąjungos Tarybos 2001 m. gegužės 12 d. sprendimas dėl nusikaltimo aukų padėties baudžiamajame procese. [2001].
56. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Nr. R(87)20 dėl socialinės reakcijos į nepilnamečių nusikalstamumą. [1987].
57. Tarybos pagrindų sprendimas dėl nukentėjusiųjų padėties baudžiamosiose bylose (2001/220/TVR). [2004].
58. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, iš dalies pakeista protokolu Nr. 11, su papildomais protokolais Nr. 1, 4, 6 ir 7. [2000].

Tarptautinės sutartys ir kiti dokumentai

59. Jungtinių tautų Ekonominės ir Socialinės tarybos 2005 m. liepos 22 d. rezoliucija Nr. E/CN.15/2005/14/ „Vaikų kaip nusikalstamų veikų aukų ir liudytojų apsaugos baudžiamajame procese gairės“. [2005].

60. Jungtinių tautų Generalinės Asamblėjos deklaracija Dėl pagrindinių teisingumo principų nusikaltimų ir piktnaudžiavimo valdžia aukoms. [1985].
61. Jungtinių tautų vaiko teisių deklaracija. [1959].
62. Jungtinių tautų vaiko teisių konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 60-1501.
63. Standartinės minimalios nepilnamečių justicijos įgyvendinimo taisyklės (Pekino taisyklės). [1985].
64. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 68-2497.

Kiti dokumentai

65. Lietuvos Prokuratūros veiklos ataskaita už 2008.
66. Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos teikimo vaikams problemos, 2008-02-08. Vaiko teisių apsaugos kontrolierės R. Šalaševičiūtės apibendrinimas 2008-02-06.

Pocienė V. Nepilnamečio nukentėjusiojo teisinis statusas baudžiamajame procese / Teisės ir valdymo magistro baigiamasis darbas. Vadovas doc. R. Ažubalytė. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakultetas, 2009. – 61 p.

ANOTACIJA

Magistro baigiamajame darbe nagrinėtas nepilnamečio nukentėjusiojo teisinis statusas baudžiamajame procese: nepilnamečio teisės, pareigos ir atsakomybė. Taip pat nagrinėjamos nepilnamečio teisių realizavimo procesinės garantijos: atstovai, jų teisės ir pareigos, taip pat specialisto ir prokuroro įgaliojimai procese, kuriame dalyvauja nepilnametis nukentėjusysis.

Darbą sudaro trys dalys. Pirmojoje dalyje nagrinėjama nepilnamečio nukentėjusiojo samprata. Antrojoje dalyje analizuojamas nepilnamečio nukentėjusiojo teisinis statusas, jo teisės ir pareigos baudžiamajame procese, ar savarankiškai nepilnametis gali realizuoti savo procesines teises. Trečiojoje dalyje analizuojami atstovavimo institutas, specialisto dalyvavimo galimybės bei prokuroro įgaliojimai. Darbo pabaigoje pateikiamos išvados bei pasiūlymai nepilnamečio procesinių garantijų tobulinimui.

Pagrindiniai žodžiai: baudžiamasis procesas, nepilnametis nukentėjusysis, nukentėjusiojo teisinis statusas.

Pocienė V. The Legal Status of Juvenile Victim in the Penal Process / Programme's of Law and Management Master thesis. Supervisor doc. R. Ažubalytė – Vilnius: University of Mykolas Romeris, Law Faculty, 2009. – 61 p.

ANNOTATION

This Master thesis analyses the legal status of juvenile victim in the penal process: juvenile's rights, duties and responsibility. Attention is also paid to the procedural guarantees for the implementation of juvenile rights such as: assignees, their rights and obligations, the procedural of a and when a juvenile victim participates in the penal process.

The work consists of three parts. The first part of this thesis, analyses the concept of juvenile victim. The second part of the work, talks about the status of a juvenile victim, his/hers rights and duties in the penal procedures. The question whether a juvenile victim can independently implement procedural rights is also issued and analysed. The third part dispute about the institute of agency, the possibilities for participation in penal procedures of a specialist and the authorities of a procurator. Finally, the thesis reveals the main findings and proposes possible solutions for the development of the juvenile victim's procedural guarantees.

The main words: penal process, juvenile victim, legal status of a victim.

Pocienė V. Nepilnamečių nukentėjusių teisinių statusas baudžiamajame procese / Teisės ir valdymo magistro baigiamasis darbas. Vadovas doc. R. Ažubalytė. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, Teisės fakultetas, 2009. – 61 p.

SANTRAUKA

Magistro darbe nagrinėjamas nepilnamečio nukentėjusiojo teisinis statusas baudžiamajame procese. Per pastaruosius kelis dešimtmečius įvyko nemažai pokyčių vaiko teisių apsaugos srityje tiek tarptautinės, tiek nacionalinės teisės lygmeniu. Šiuo metu vaikas jau yra laikomas visaverčiu teisės subjektu, turinčiu savarankiškas teises ir pareigas.

Tačiau, nors ir vykstant teisinėms reformoms Lietuvos Respublikos įstatymų leidybos srityje, dar per mažai dėmesio skiriama nepilnametei nusikaltimo aukai.

Taikydama teorinius ir empirinius tyrimo metodus, nagrinėju nepilnamečio, kaip nukentėjusiojo, procesinio teisinio statuso ypatumus, susijusius su integraliomis, t. y. pagrindinėmis nepilnamečio teisėmis: teise į teisingumo įgyvendinimą ir žalos atlyginimą, teise į tinkamą atstovavimą ir teisinę procesinę pagalbą, teise į saugų procesą. Taip pat kartu nagrinėju mechanizmus, užtikrinančius šių teisių įgyvendinimą.

Nusikaltimų aukų teisinis statusas, socialinė apsauga priklauso nuo galiojančių teisės normų, jų veiksmingo taikymo, keliamų uždavinių įgyvendinimo. Įsigaliojus naujiems baudžiamiesiems įstatymams nepilnamečio nukentėjusiojo problemos pradėtos spręsti kiekybiškiau ir kokybiškiau. *De jure* suteikiama daugiau galimybių dalyvauti procese, gauti reikiamą teisinę pagalbą ir paramą, tačiau *de facto* nepilnamečio nukentėjusiojo teisinė padėtis mažai pakito, t. y. kol kas tik minimalios apimties kokybiška pagalba realiai teikiama. Darbas susideda iš trijų dalių. Pirma dalis skirta nepilnamečio nukentėjusiojo sampratai. Čia pateikiama nepilnamečio samprata ir nukentėjusiojo samprata. Antrojoje dalyje nagrinėju nepilnamečio nukentėjusiojo teisinį statusą baudžiamajame procese. Teisinis statusas pasireiškia per teises, pareigas ir atsakomybę. Trečiojoje dalyje nagrinėju nepilnamečio nukentėjusiojo procesines garantijas, kurios realizuojamos per įstatyminius atstovus, specialistą ir prokurorą. Šie nepilnamečio atstovai padeda realizuoti nepilnamečio teises ir pareigas viso baudžiamojo proceso metu. Darbe vartojamos pagrindinės sąvokos: nepilnametis nukentėjęs, teisinis statusas, procesinės garantijos.

Raktažodžiai: baudžiamasis procesas, nepilnametis nukentėjusysis, nukentėjusiojo teisinis statusas.

Pocienė V. The Legal Status of Juvenile Victim in the Penal Process / Programme's of Law and Management Master thesis. Supervisor doc. R. Ažubalytė – Vilnius: University of Mykolas Romeris, Law Faculty, 2009. – 61 p.

SUMMARY

This Master thesis analyses the legal status of juvenile victim in the penal process. During the last decades on the international law and also national law level, there were many changes in the sphere of the protection of the child's rights. Currently, a child is considered as an full-rate legal subject, who has independent rights and duties.

However, despite the legal reforms in the field of lawmaking held in the Republic of Lithuania, there is still a lack of attention to the juvenile victim.

Using the theoretical and empirical methods, I am analysing juvenile victim's procedural legal status and its peculiarities, that are connected with the integral, fundamental rights of a juvenile: the right to the implementation of justice and compensation of the damage, right to the appropriate agency and legal procedural assistance, right to the secure process. Furthermore, in this work I also examine the mechanisms, that safeguard implementation of these rights.

The legal status of victims, their social security depend on existing legal regulations, their effectiveness and fulfilled tasks. When the new criminal laws became effective, the problems of juvenile victims began to be solved more quantitative and qualitative. *De jure* they provide better possibilities for participation in the process, get proper legal assistance and support. However *de facto* there are no big changes in the legal status of a juvenile victim. This means that in reality still only a minimal qualitative assistance can be provided.

The work consists of three parts. In the first part of this thesis, I analyse the concept of juvenile victim. This part separately reveals the concepts of a juvenile and a victim. In the second part of the work, I talk about the status of a juvenile victim in the penal procedures. The legal status reveals itself through the rights, obligations and responsibility. In the third part I examine the procedural guarantees of a juvenile victim, which are implemented through the legal assignees, a specialist and a procurator. These agents of a juvenile victim assist to realize rights and duties of a juvenile victim during the penal process.

The main concepts used in the thesis are: juvenile victim, legal status, procedural guarantees.

The keywords: penal process, juvenile victim, legal status of a victim.